

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų

Vilija Schoroškaitė

Kopenhagos universitetas

vilija.schoroskaite@gmail.com

Loreta Vaicekauskienė

Lietuvių kalbos institutas

loreta.vaicekauskiene@sociolingvistika.lt

Anotacija

Straipsnyje pateikiamas lyginamasis dviejų bendruomenių tyrimas iš visuomenės demokratėjimo ir neformalėjimo perspektyvos. Pagrindinis objektas – Lietuvos ir Danijos XX a. 7–8 dešimtmečio ir XXI a. 2 dešimtmečio TV serialuose nepažįstamų pašnekovų vartojami adresato įvardijimai, arba kreipiniai, reiškiami įvardžiais pagal modelį *Tu–Vous*: lietuvių *tu* ir *Jūs*, danų *du* ir *De*. Siejant medijų istoriją su (post)moderniosios visuomenės raida, daroma prielaida, kad televizijoje fiksuojami kalbos pokyčiai galėtų būti interpretuojami ir kaip visuomenės pokyčiai. Tyrimas pristatomas plačiame sociopolitiniame kontekste, sintetinant ir aptariant įvairius visuomenės, medijų ir viešosios kalbos raidos duomenis. Empirinė medžiaga iliustruojama originaliais vaizdo įrašais.

Raktažodžiai: *adresato įvardijimai; kreipiniai; viešoji kalba; kalbos kaita; žiniasklaidos raida; neformalėjimas; postmodernybė*

1. Įvadas

Šiame straipsnyje pristatomas lyginamasis dviejų (Lietuvos ir Danijos) bendruomenių tyrimas iš visuomenės demokratėjimo ir neformalėjimo perspektyvos. Teorinė idėja yra palyginti viešąją erdvę ir viešąjį kalbėjimą kaip skirtingų vėlyvosios modernybės versijų išdavą, t. y., pažiūrėti, kaip Vakaruose (Skandinavijoje) nuo 7 dešimtmečio plėtotos lygiavertiškumo ir solidarumo idėjos

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

paveikė danų viešosios komunikacijos normas ir kokių skirtumų esama lietuvių viešojo kalbėjimo raidoje, kur modernybei natūraliai plėtotis pagrečiui su Vakarų bendrija nebuvo sąlygų.

Pagrindinis tyrimas apima beveik šešių paskutinių dešimtmečių laikotarpį, jo objektas – labai konkretus kalbos formalumo raiškos rodiklis – adresato įvardijimai, arba kreipiniai, reiškiami įvardžiais pagal modelį *Tu–Vous*: lietuvių *tu* ir *Jūs*, danų *du* ir *De*.¹ Kaip empirinė medžiaga naudojami lietuviški ir daniški XX a. 7–8 dešimtmečio ir XXI a. 2 dešimtmečio TV serialų dialogai tarp nepažįstamų asmenų.² Kadangi medijų istorija siejama su visuomenės ir kasdienės kultūros istorija (Svendsen 2018), straipsnyje daroma prielaida, kad televizijoje fiksuojami pokyčiai galėtų būti interpretuojami ir kaip visuomenės pokyčiai.

Televizijos serialai tyrimo empirijai pasirinkti todėl, kad šis žanras, tikėtina, siekia kuo artimiau reprezentuoti kasdienę konkrečiam visuomenės laikotarpiui būdingą komunikaciją. Vaizduodami fiktyvias situacijas, serialai atspindi žmogui pažįstamą pasaulį, rodomam laikotarpiui bei visuomenei tipišką elgesį (Berger 1987: 215). Kartu jie yra viešosios erdvės kalbos (politikos) produktas, taigi reprezentuoja ir viešosios erdvės stiliaus pasirinkimus. Lyginamajam skirtingų bendruomenių tyrimui tokia medžiaga dar paranki ir dėl praktinių paskatų – ji leidžia parinkti adekvačius kasdienių komunikacinių situacijų atitikmenis laike.

Sociolingvistiniai pokyčiai siejasi su platesniais socialinės kaitos procesais (Grondelaers, Kristiansen 2013), tad tyrimu siekiama išsiaiškinti, ar laikui bėgant danų ir lietuvių (TV serialų) nepažįstamųjų pokalbiuose mažėja kreipiniais pažymimo formalumo, kiek sinchroniškai vyksta šis procesas ir ar kalbos raida atskleidžia Lietuvos ir Danijos visuomenės iš platesnės modernėjimo ir demokratėjimo perspektyvos. Būtent šiam sociopolitiniam kontekstui pažinti straipsnyje kaip papildoma tyrimo medžiaga sintetinami ir aptariami kitų tyrimų fiksuoti visuomenės, medijų ir viešosios kalbos raidos duomenys. Jei medijos yra moderniosios visuomenės demokratėjimo ir neformalėjimo veikėjas ir produktas, gretindami viešosios kalbos ypatybes skirtingų modernybės raidos etapų visuomenėse turėtume gauti kažkiek besiskiriančius rezultatus, o juos interpretuodami į šį raidos skirtumų aspektą atsižvelgti.

¹ Lietuviškoje empirijoje pasakymo formalumas matuotas ne tik pagal kreipinius, bet ir pagal atitinkamą veiksmažodžio vienaskaitos/daugiskaitos formą. Terminas *kreipinys* straipsnyje vartojamas nurodant į įvardžius *tu/Jūs*.

² Straipsnyje naudojami Vilniaus universiteto bakalauro darbo (Schoroškaitė 2018) duomenys, tačiau medžiaga analizuojama ir interpretuojama iš kitų – solidarumo, galios ir postmodernios visuomenės demokratėjimo – perspektyvų.

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

2. Teoriniai tyrimo rėmai

2.1. Adresato įvardijimas kaip solidarumo ir galios santykių raiška

Teorinėje literatūroje adresato įvardijimas laikomas itin svarbiu socialinių santykių rodikliu, dažnai aptariamu iš formalumo ir mandagumo perspektyvų (plg. tyrimų apžvalgą Girčienė 2017: 192, taip pat žr. Thomas 2013).

Viena iš pagrindinių mandagumo teorijos sąvokų yra *įvaizdis* (angl. *face*) arba savo vertės suvokimas santykyje su aplinkiniais (Goffman 1967), o viena iš mandagumo strategijų yra nesukelti grėsmės pašnekovo įvaizdžiui (Hansen 1998: 4). Adresantas gali naudoti *pozityvųjį mandagumą*, kuris apibūdinamas kaip solidarumas ir pozityvus interesas kitų žmonių atžvilgiu, išreiškiamas, pavyzdžiui, kreipiantis į kitą žmogų įvardžiu *tu* (tik turėtina galvoje, kad būna komunikacinių situacijų, kai neformalieji įvardžiai naudojami pašnekovui pažeminti). O štai *negatyviojo mandagumo* strategija grindžiama noru parodyti pagarbą, nepriklausomybę. Adresantas, naudodamas mandagųjį kreipinį *Jūs* adresatui tarsi suteikia daugiau galios arba padeda išlaikyti pagarbų nuotolį (Hansen 1998: 17–18, Hilbig 2009: 151). Panašias strategijas atskleidžia ir socialinio stiliaus tyrimai, kur adresato įvardijimas interpretuojamas kaip svarbus socialinių santykių rodiklis (Braun 1988: 7, Clyne, Norrby, Warren 2009: 1, cit. iš Girčienė 2017: 192). Priklausomai nuo komunikacinio konteksto viešumo ir kalbėtojų pažinties laipsnio, amžiaus ar statuso, pašnekovai renkasi formalią arba neformalią kreipinių raišką: pirmu atveju pažymimas ir išlaikomas socialinis atstumas, antruoju – artimas santykis ir bendrumas.

Adresato įvardijimo tyrimuose taip pat naudojamas vadinamasis T-V (*Tu* ir *Vous/Vos*) modelis (Brown, Gilman 1960). Šį tarptautinį kalbinį terminą danų kalboje atitinka *du* ir *De*, o lietuvių *tu* ir *Jūs*. *T* šiame modelyje reiškia įvardį, nurodantį, kaip jau minėta, artimą, nehierarchišką santykį, o *V* asocijuojamas su pagarbiu atstumu arba formalumu. Browno ir Gilmano teigimu, įvardžio pasirinkimas priklauso nuo to, ar santykiuose didesnę įtaką turi skirtinga pašnekovų galia, ar pokalbio dalyvių solidarumas (Ibid. 252, 258). Situacijose, kai atskirtį tarp pašnekovų siekiama pabrėžti, dažniau vartojamas *V* (Andersen 2011: 11). Viršenybės poziciją žmogui gali suteikti įvairūs veiksniai, tokie kaip amžius, turtas, kilmė ar profesija (Brown, Gilman 1960: 255).

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

Teigiama, kad adresato formos atskleidžia visuomenei būdingą socialinę struktūrą ir jos narių santykius (Andersen 2015: 95), vadinasi, dėl socialinių pokyčių gali kisti ir kreipinių vartoseną. Iš tiesų, demokratėjančiose, neformalėjančiose, hierarchinių santykių atsisakančiose vėlyvosios modernybės Vakarų bendruomenėse tyrėjai pastebi adresato raiškos permainas – kalbinį rodiklį, kad socialiniai ryšiai tapo ne tokie formalūs (Girčienė 2017: 192–193). Jurgita Girčienė cituoja Prancūzijoje fiksuotą pokytį, kai ėmė irti opozicija tarp *Tu* ir *Vous* (pirmasis buvo būdingas privačiai šeimai ar draugų aplinkai, antrasis vartotas visiems nepažįstamiems pašnekovams, viešiesiems pokalbiams ir darbo santykių hierarchijai palaikyti); šis pokytis lėmė, kad darbe pradėjo tujintis vienodą statusą turintys kolegos (žr. Warren 2006, cit. iš Girčienė 2017: 193).

2.2. Kaip keitėsi vėlyvosios modernybės visuomenės ir viešoji erdvė?

Mūsų studijuojamu laiku Vakarų visuomenių raidoje įvyksta lemiamų pokyčių – pereinama į naują modernybės raidos etapą. Gausiuose kultūros teoretikų darbuose apie postindustrinės visuomenės kaitą link tos, kurioje gyvename šiandien, naujoji, arba *vėlyvoji, brandi, refleksyvi*, modernybė (Giddens 1991; Beck 1992) apibūdinama kaip bendruomeninių ryšių, tradicinių vertybių ir socialinių normų irimas, vyraujančios ideologijos, klasių hierarchijų ir autoritetų, tradicinių šeimos vaidmenų atsisakymas, sudarantis sąlygas individualiems gyvenimo stiliaus, tapatybės, idėjų pasirinkimams.

Lūžio tašku Vakaruose laikomi 1960-ieji. Masinis pokyčių troškimas sukėlė kultūrinę revoliuciją, istorikų vadinamą „revoliucija galvose“ (Jensen, Jørgensen 2008: 8), kilo įvairių visuomenės (aplinkosaugos, moterų, homoseksualių asmenų ir kt.) judėjimų, maištavo studentai (apie Daniją žr. Ibid.). Keičiantis politinėms sąlygoms, keitėsi ir medijos ir – kaip istoriškai būdinga – masinės medijos ėmė demokratizuoti visuomenę: tapusios prieinamos daugeliui žmonių, jos leido (re)produkuoti informaciją, kurti viešos raiškos forumus, visuomenė darėsi mažiau hierarchiška, diskriminuojamos socialinės grupės pradėjo emancipuotis. Medijos veikė ir kaip visuomenės individualėjimo, ir kaip skirtingo amžiaus ar socialinės klasės žmones vienijantis veiksnys, suliejantis viešąją ir privačiąją erdves (plg. Svendsen 2018, Olesen 2018). Tuo metu (apie 7 ir 8 dešimtmetį) smarkiai keitėsi ir kalba – ji neformalėjo, artėjo prie kasdienės kalbos ir jaunatviško stiliaus (Forsman 2011: 141). Pavyzdžiui, BBC tyrimai rodo, kad ilgainiui radijo klausytojai ėmė sieti radiją su artimu, tiesiu, sąžiningu, kasdieniu bendravimu (Scannell 1996, Moores 2000, cit. iš Forsman 2011: 25).

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

Nuo 7 dešimtmečio plintanti televizija prisidėjo prie gerovės visuomenės kūrimo – augo demokratinė erdvė ir socialinis saugumas, atsirado globalios sąsajos galimybė (pavyzdžiui, 7 dešimtmetyje Vakaruose visi klausėsi *Beatles* ir sekė astronautus (žr. Olesen 2018). Naujai sukurti populiarūs muzikos radijo kanalai legitimavo politinę viešąją erdvę kritikuojančią, emancipuojančią popkultūrą (galima sakyti, nuo 1970-ųjų masinė kultūra tampa alternatyva esamai visuomenės tvarkai) (Svendsen 2018: 105–106). Kitaip sakant, masinės medijos buvo svarbus Vakarų visuomenių galios santykių kaitos ir neformalėjimo veiksnys.

Tuo metu sovietų okupuotoje erdvėje tokia demokratijos plėtra ir medijų vaidmuo, žinoma, nebuvo įmanoma. Lietuvos prieškarinio elitas sunaikintas arba priverstinai emigravęs, o prasidėję modernybės procesai pakeisti komunistine visuomenės inžinerija, planinga „modernizacija iš viršaus“; visuomenė įkalinta stagnacijoje ir betiksliskume (Vaiseta 2014: 10–11). Vakarų kultūrinės revoliucijos idėjos ir produktai, nors ir labai patrauklūs, būdami legaliai iš esmės neprieinami, plačiau tegalėjo turėti simbolinę reikšmę. Žmonės liudija, kad gavę džinsus ar marškinėlius su Vakarų muzikos grupės pavadinimu galėdavę puikuotis prieš savo bendraamžius (Novopašinitė 2019). 1968 m. Vakaruose maištaujant jaunimui, Lietuvoje džinsai (ar apskritai kelnės) galėjo būti kliūtis merginai į kavinę (Ibid.). Zygmuntas Baumanas yra iškėlęs mintį, kad diktatoriška, su Vakarų individualistine kultūra kovojanti centralizuotos ekonomikos Sovietų Sąjunga galiausiai žlugo būtent dėl viliojamo postmodernių Vakarų gyvenimo būdo pavyzdžio – vartotojiško mėgavimosi gyvenimu ir individo saviraiškos galimybių (Bauman 1993: 17).³

Sovietų Sąjungoje – iš esmės propagandinėje, viešąjį turinį cenzūruojančioje valstybėje – nebuvo įmanoma įsivaizduoti, kad žiniasklaida būtų nepriklausoma nuo cenzūros ir imtųsi valdžios kritiko, diskusijų tarpininko vaidmens (daugiau žr. Nevinskaitė 2017a: 160–165). Palyginti su Vakarų visuomenine žiniasklaida, kur buvo keliamas politinio neutralumo reikalavimas, kur siekta visuomenės konsolidacijos, stabilumo, demokratijos plėtros, sovietinė išsiskyrė smarkiu švietimo ir kultūrinimo tikslų pajungimu ideologijai (plg. Pečiulis 2013: 116). Čia būta itin mažai originalaus turinio ir tiesioginio eterio. Laima Nevinskaitė tą sieja pirmiausia su cenzūra – bet kokios laidos scenarijų ir tekstą reikėjo iš anksto derinti. Apskritai propagandos valstybėje viešosios diskusijos

³ Zenono Norkaus teigimu, vėlyvuojū komunistiniu laikotarpiu jau buvo iškilusios aukštesniųjų tarnautojų klasės ir būtent jos tapo „komunizmo duobkasėmis“. Šių klasių tolesnis augimas ir „troškimas vartojimo lygiu susilyginti su „klasės broliais“ išsivysčiusiose Vakarų šalyse“, pasak Norkaus, ir toliau išlieka demokratijos stabilumo garantu jau pokomunistinėje Europoje (Norkus 2014: 513).

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

poreikis buvo menkas, diskusijos egzistavo tik formaliai, paprastai būdavo parodomosios, valdininkai bijojo viešai kalbėtis (Nevinskaitė 2017a:163–165). „Neformalumo“, apie kokį kalbame šiandien, iš esmės negalėjo būti vien todėl, kad nebuvo realaus viešo pašnekovų santykio.

Žinoma, senoji televizija ir Vakaruose buvo gerokai formalesnė ir konservatyvesnė. Šia prasme laikas apie 1990 metus buvo medijų raidos lūžis ne tik išsilaisvinusiam pokomunistiniam blokui, bet ir vakarietiškomis medijoms: nacionalinės TV prarado monopolį, ėmė rasti daugiau ir spontaniškesnio dialogo, įvairesnių, žurnalistinio išsilavinimo neturinčių dalyvių. Ankstesnei televizijai būdingą pasikeitimą nuomonėmis ir intelekto (ekspertų) viršenybę imta keisti į emociingus žodžio spektaklius (plg. Pečiulis 2007, cit. iš Nevinskaitė 2017a: 164–165). Pradėta daugiau kalbėti privačiomis, asmeninio gyvenimo temomis (taip pat ir apie viešuosius asmenis, politikus, plg. Lauridsen, Olesen 2018).

Vis dėlto pokomunistiniame bloke to meto medijas pirmiausia paženkliną demokratiniai diskursai. Jau perestroikos laikais, nors medijos dar tebėra valdžios rankose, aptinkama vadinamojo kalbos nuvertėjimo pavyzdžių, kai partinės kalbos autoritetas ima mažėti, o kapitalą lingvistinėje rinkoje sukaupia demokratiškos kalbos. Sakytinio žodžio ir viešųjų susirinkimų diskusija įgauna didesnę vertę už surepetuotus, parengtus scenarijus besivadovaujančius partijos renginius ar dekretus (Gorham 2014: 17–18, 48–74). Pasak Michaelo S. Gorhamo, Sovietų Sąjungą sugriovė būtent pasikeitusios kalbos ideologijos ir jas masiškai paskleidusios medijos (Ibid.).

Rinkos liberalizavimo ir demokratinės tvarkos atžvilgiu pereinamasis laikotarpis Lietuvoje šiandien yra pasibaigęs; visos socialinės ekonominės demokratijos tvarumo vidaus sąlygos yra pasiektos (Norkus 2014: 515). Postpostkomunistinei Lietuvai jau galima priskirti tokius postmodernybės bruožus kaip, be kitų, politinė ironija ir skepticizmas, seksualinio išsilaisvinimo diskursai viešumoje, įsigalėjusi populiarioji kultūra (Švarplys 2013). Vis dėlto teigiama, kad lietuviškoji raida tebėra uždelsta, vėlyvoji modernybė ir toliau vėluoja: minėtieji jos požymiai neturi tos kokybės, kokią protestuojanti kultūrinė revoliucija Vakaruose pasiekė per 7 ir 8 dešimtmetį; emancipaciją veikiau skatina liberalusis elitas iš viršaus, per teises, politines ir kultūrinės sistemas (Ibid.). Plačioji Lietuvos visuomenė tebegyvena „tarpinėje stotelėje“ tarp brandžios europietiškosios laisvės ir atsakomybės ir laisvės imitavimo – palaikančio senus ir gaminančio naujus kultūrinius, socialinius, vertybinius suvaržymus (Kareniauskaitė 2011). Palyginti su tikromis „žinių ekonomikomis“

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

tapusiomis postmoderniojo kapitalizmo valstybėmis, Lietuva tebėra industrinio kapitalizmo visuomenė (Norkus 2014: 515). Ar tai reiškia, kad uždelstas bus ir Lietuvos sakytinių medijų kalbos neformalėjimo procesas?

3. Adresato raiškos ir kitų viešosios kalbos normų raida Danijoje ir Lietuvoje

Nuo 7 dešimtmečio postmodernėjančiuose Vakaruose prasidėjęs visuomenių demokratėjimas neišvengiamai paveikė ir viešosios komunikacijos normas. Pokarinių Danijos laikraščių ir žurnalų redakcijos gaudavo įvairiausių skaitytojų idėjų, kaip įgyvendinti gerovės ideologiją, keisti senąją hierarchizuotą tvarką. Reformuoti, be kita ko, sumanyta ir senąsias adresato įvardijimo normas. Kreipinių kultūrinė revoliucija prasidėjo 1956 m., kai įsisteigusi socialdemokratų draugija visoje šalyje pradėjo ideologinę kampaniją paskatinti danus atsisakyti europietiškosios T-V skirties ir taip užtikrinti lygybę nepabrėžiant skirtingo socialinio pašnekovų statuso (Andersen 2015: 97)⁴. Provokuojančios idėjos žadino pasipriešinimą ir danai pasidalijo į dvi nuomonių grupes. Ilgainiui diskusija virto „kalbos karu“, laikomu vienu iš didžiausių su kalba susijusių ginčų Danijoje (Ibid. 98). Po gero dešimtmečio, nemažą vaidmenį karo baigčiai suvaidinus 1968 m. studentų maištui⁵, laimėjo formaliosios *De*-formos panaikinimo šalininkai ir viešumoje pamažu ėmė formuotis neformalusis kreipimosi stilius.

Augantis poreikis bendrauti neformaliai kreipiantis *du*, buvo matyti iš gyventojų apklausų. Pirmųjų apklausų (1950 ir 1955) rezultatai sutapo: abejais metais už neformaliojo *du* vartojimą pasisakė 44 proc. apklaustųjų, o 41 proc. rinkosi formalųjį *De*.⁶ Po keliolikos metų (1969) neformalųjį kreipinį palaikančių respondentų dalis jau sudarė 48 proc.; 38 proc. pasisakė už *De*.⁷ Vėlesni tyrimai (1993–1995 ir 2009), kur respondentų klausta, kiek plačiai jie vartojantys neformalųjį *du*, prašyta nupasakoti kylančius sunkumus ir pasakyti nuomonę apie *du* ir *De*, parodė, kad net praėjus keliems dešimtmečiams vartoseną ir nuostatos išliko nevienalytės, nors neformalėjimas buvo akivaizdus

⁴ Tokie pat kalbos neformalėjimo ir demokratinimo procesai vyko ir kitur Skandinavijoje (plg. reformą Švedijoje 1970 m.; iš antiautoritarinių paskatų tuo metu taip pat buvo raginama atsisakyti privalomųjų titulų adresato formose, žr. Forsman 2011: 141–142).

⁵ Viena iš iniciatyvų buvo psichologijos studentų maršas palei senuosius Kopenhagos universiteto rūmus, ant sienų užrašius „Bryd professorvældet! Medbestemmelse nu!“ (da. *Gana profesūros vienvaldystės! Laikas spręsti kartu!*) (Andersen 2015: 98).

⁶ TNS Gallup, 1955: *Skal vi alle sige 'du' til hinanden?* 08.10.1955. http://www2.tns-gallup.dk/tns_gallup/ugens_gallup/tekst/ug_1955_22.pdf

⁷ TNS Gallup, 1969: *'De' eller 'Du'?* 21.12.1969. http://www2.tns-gallup.dk/tns_gallup/ugens_gallup/tekst/ug_1969_45.pdf

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

(Andersen 2011). Pavyzdžiui, 1993–1995 m. įvairių sričių žemesnio statuso darbuotojai ir darbininkai teigė, kad sunku pasirinkti, kurį įvardį vartoti, arba išsakė nepasitenkinimą, kad artimą ir draugišką ryšį atspindinti vartoseną plinta viešojoje erdvėje; jie teigė ir toliau teikiantys pirmenybę formaliajai formai *De* (Ibid.). Vis dėlto, nepaisant pokyčių sukkelto šurmulio, per paskutinį XX a. dešimtmetį Danija tapo vadinamąja *du*-visuomene, tokia, kurioje *De* forma vis dar egzistuoja, bet vartojama labai retai (Ibid.). 2009 m. apklausos duomenimis, neformaliojo *du* vartojimas išaugo dvigubai, ypač tarp jauniausių ir vyriausių respondentų. Mokiniai pradėjo kreiptis į mokytojus *du*, suaugusieji taip pat nustojo vienas kitam sakyti *De* (Ibid.). Galima sakyti, naujoji solidarumą žyminti kalbinė raiška, nors ir lėtai skynusis kelią, galiausiai tapo norma, nebekeliančia asociacijos su nepagarbiu elgesiu vyresniųjų atžvilgiu.

Lietuvoje, be abejo, būta kitos visuomenės ir viešosios kalbos raidos. Po Antrojo pasaulinio karo įvesta totalitarinė tvarka viešąją lietuvių komunikaciją užpildė medine kalba. Adresato įvardijimo formų TV ir radijuje tyrimai rodo, kad sovietmečiu viešosios kalbos formalumo lygis buvo itin aukštas: vyravo formalusis įvardis *Jūs*, derinamas su *pavarde* ir nomenklatūriniu priedėliu *draugas* (Girčienė 2017: 195–199)⁸. Formalų toną pagyvinantis, artumą ir bendruomeniškumą atskleidžiantis stilius (kreipinys *Jūs ir vardas*) radosi tik Nepriklausomybės priešaušriu ir pirmaisiais jos metais: tuo metu vardu jau galėjo būti kreipiamasi ir į nepažįstamus laidų dalyvius, tačiau apskritai vartoseną tebebuvo formali. Matyti, kad tais laikais labiausiai aktualu buvo atsikratyti sovietinio naujakalbės šleifo: nomenklatūrinis *draugas* imtas keisti kreipiniais *gerbiamas* ir sovietmečiu valdžios uždraustu *ponas*. Apie poreikį keisti kreipinius eksplicitiškai svarstoma laidose ir viešosiose diskusijose spaudoje (plg. Girčienės cituojamą medžiagą, Ibid. 202–204), tačiau – priešingai nei 7 dešimtmečio Danijoje – kalbama daugiausia apie formaliosios raiškos variantus. To meto TV ir radijo eteryje, jei ir pasitaikydavo *tu*, tai dažniausiai šiam įvardžiui išsprūdus netyčia, kalbantis su pažįstamu pašnekovu, arba nufilmuotose buitinėse ar darbinėse scenose su pažįstamais dalyviais (žr. Ibid. 199–207).

Mūsų cituojama Jurgita Girčienė su Lietuvos viešosios erdvės laisvėjimu sieja apskritai Nepriklausomybės pradžioje atsirandantį natūralų dialogą, kuriam, be kita ko, būdinga, kad kalbėtojais

⁸ Reta išimtis tokia diskurse galėjo būti viena kita pokalbių laida, kurios dalyviai buvo viešai žinomi ir gerai vienas kitą pažįstantys kolegos, arba TV žurnalai, vaizduojantys neva realias buitines scenas herojams įprastoje aplinkoje. Tokiais atvejais vartotas įvardis *tu* (Ibid. 197–198).

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

dažniau tiesiogiai kreipiasi į pašnekovą (tiek laidų vedėjai į dalyvius, tiek dalyviai į vedėjus ar kitus pašnekovus), taip pat ryškėjantį kalbėtojo stiliaus individualėjimą ir įvairovę, galimybę pasirinkti skirtingiems adresatams skirtingo formalumo įvardijimus (Ibid. 2006). Tokių sąmoningų visuomenės demokratinimo, solidarumo ir galios santykių mažinimo iniciatyvų, kokių savo laiku imtasi Danijoje, Lietuvoje neatsirado ir atgavus Nepriklausomybę. Priešingai, kitų komunikacinių kontekstų tyrimai rodo gana ryškų pašnekovų hierarchizavimą kreipiniu *Jūs*. Pavyzdžiui, darbo aplinkoje liko įprasta turint aukštesnę poziciją kreiptis *tu* į žemesnio statuso adresatą, o pastarasis išlaikydavo formalų toną kreipdamasis *Jūs* (Rosinas 1996: 43). Vyrų dažniausiai kreipdavosi *tu* į kitus nepažįstamus vyrus, tuo tarpu kalbėdami su moterimis išlaikydavo aukštesnį formalumo laipsnį (*Jūs, Tamsta*). Visi kiti santykiai buvo apibrėžiami formaliuoju įvardžiu *Jūs* (Ibid.).

Diachroninio parlamentinio diskurso tyrimo duomenimis (lygintos seimūnų kalbos per posėdžius 1923, 1990 ir 2013 m.), viešajai politikų santykių raiškai anksčiau taip pat buvo būdingi formalūs kreipiniai – Seime einamų pareigų pavadinimai, moksliniai vardai, pagarbos kreipiniai *gerbiamasis (-oji, -ieji)*, *pone*, tačiau nuo 1990 m. pačios formaliausios sudėtinės raiškos formos su pavarde ar *Tamsta* ėmė retėti ir pradėta kreiptis dar ir *kolega (-ė, -os)*, *mielieji, brangieji* ir *vardu su pavarde* (Petrošiūtė 2014). 2013 m. fiksuojamas asmeniškėnis santykis su adresatu; matyti, kad politikai nevengia kreiptis vieni į kitus vardais, vartojami įvairesni kreipiniai, retkarčiais kreipiamasi II asmens veiksmažodžio forma, bet įvardžio *tu* Seimo politikų kreipinių repertuare neatsiranda (Ibid.).

Dabartinėje (1992–2010) Lietuvos žiniasklaidoje taip pat dažniausias išlieka kreipinys *Jūs*, tačiau šiandien neformalūs ir formalūs kreipiniai varijuoja artimesniu santykiu nei anksčiau, kai *Jūs* lenkė *tu* daugiau nei dešimt kartų⁹. *Jūs*, tiek pažįstamų, tiek nepažįstamų pašnekovų, dažniau kombinuojamas su neformaliu variantu – *vardu*. Kreipinių *tu* pasitaiko visose neformaliose laidose, pirmiausia, tarp artimai pažįstamų dalyvių; *Jūs* vartojamas formalesnio pobūdžio programose, kur renkama išlaikyti atstumą. Pačiose formaliausiose, pavyzdžiui, debatų, laidose į aukštesnio statuso pašnekovus, paprastai savo srities profesionalus, ir toliau kreipiamasi formaliai – *Jūs ir pavarde* ar *pagal pareigas*; sąmoningą formalaus stiliaus rimtose laidose pasirinkimą, kur pašnekovai dažniau būna dar ir vyresnio amžiaus, patvirtina ir patys žurnalistai (žr. Girčienė 2017: 207–214). Įdomu, kad lietuviškoje viešojoje erdvėje tujinimasis gali turėti ir *neobjektyvaus* diskurso socialinę reikšmę:

⁹ 1993–2011 m. Lietuvos TV ir radijo tekstyno laidose *Jūs* vartojama 4,9/1000 ž., o *Tu* – 1,5/1000 ž. (Girčienė 2017: 207).

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

Jurgita Girčienė taip pagrindžia laidos vedėjų išlaikomą *Jūs* net su artimai pažįstamais laidos dalyviais (Ibid. 209–210).

Panašų polinkį rodo dar viena kreipiniamis jautri sritis – viešoji reklama. Pagarbos *Jūs* Lietuvoje parenkamas kreipiantis į įvairaus amžiaus moteris ir abiejų lyčių vyresnio amžiaus žmones; tikėtina, kad taip formuojamas adresanto ir adresato santykis „patarėjas klausėjui“ arba „profesionalas mėgėjui“ (žr. Girčienės ir Kupčinskaitės-Ryklienės (2005) žurnaluose spausdintų reklamų tyrimą). *Jūs* taip pat vyrauja sakytinėse TV reklamose – veikiausiai kaip neutralioji daugiskaita su implicitiniu pagarbos atspalviu, nes adresatą čia sunkiau apibrėžti (žr. 2007–2008 m. Lietuvos televizijų reklamų tyrimą: Dobržinskienė 2010). Familiarioji vienaskaita nuosekliausiai vartojama jaunimui (ypač jaunesnio amžiaus vyrams) skirtose spaudos reklamose, reklamuotojas taip užima lygią padėtį su adresatu ir kuria diskursą tarp „draugų“ (Girčienė, Kupčinskaitė-Ryklienė 2005).

Kitų viešosios kalbos ir kalbėjimo raidos aspektų tyrimai taip pat rodo lietuvišką viešąją erdvę kažkiek neformalėjant, pagal raišką artėjant prie pažįstamųjų diskurso. Pavyzdžiui, TV ir radijuje nuo sovietmečio iki šių dienų statistiškai reikšmingai padaugėjo persidengimų ir pertraukimų (Nevinskaitė 2017b: 239–258). Tą patį polinkį rodo ir diachroniniai viešojo diskurso juoko tyrimai: šiandien TV ir radijuje juokiamasi daugiau nei sovietmečiu, pirmiausia, pokalbių laidose: sovietmečiu tipiška pokalbių laida buvo be juoko, o dabartiniu laikotarpiu juokas darosi visiškai įprastas (Aleksandravičiūtė, Vaicekauskienė 2012: 287–288). Diskurso juokas (angl. *laughter talk*) interpretuotinas kaip spontaniško ir draugiško bendravimo, solidaraus pašnekovų santykio (ypač privačiuose pokalbiuose) rodiklis; jis mažina hierarchiškumą, kuria neformalų ar konfliktą švelninanti, įtampą mažinanti toną (Ibid. 2012: 284–286). Juoko tyrimai gerai iliustruoja, kokia skirtinga palyginti su to meto Vakarų valstybėmis buvo sovietmečio viešoji erdvė: to meto laidų dalyviams, atrodo, buvo būdingiau (saugiau?) juoktis „iš“ (savęs, komiškos situacijos, kalbėjimo objekto) nei juoktis „drauge“; juokas taip pat naudotas režisuojant tikrovės reprezentacijas tarybinio žmogaus gyvenimo laimės ar kritiškos viešosios erdvės iliuzijai skleisti (Aleksandravičiūtė, Vaicekauskienė 2012, Vaicekauskienė 2013).

Lietuvos viešojoje erdvėje nuo sovietmečio statistiškai reikšmingai padaugėjo ir neformaliosios leksikos (šnekamojo stiliaus žodžių ir skolinių) (žr. Tamaševičius 2017). Nors apskritai tokių žodžių ir toliau vartojama nedaug (individualių kalbėtojų kalboje tik 2,3/1000 žodžių), leksika (kaip ir

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

kreipiniai) yra, ko gero, labiausiai atkreipiantis dėmesį ir sąmoningai pasirenkamas stiliaus elementas. Neformaliosios leksikos daugiausia aptinkama pokalbių, ypač pramoginio pobūdžio, privataus gyvenimo temas svarstančiose, laidose (Ibid.).

Galiausiai, poreikis išlaikyti formalų stilių ir pridėti galimybę kalbėti dar ir neformaliai matyti ir iš fonetikos tyrimų. Profesionalių viešųjų kalbėtojų (žurnalistų) nekirčiuotų balsių /i:/, /u:/, /e:/, /o:/, /æ:/ ir /a:/ trukmė, nors ir labai varijuojanti, nuo sovietmečio statistiškai reikšmingai mažėja ir darosi panaši į spontanišką vilniečių kalbą (Čičirkaitė 2017: 259–276). Tačiau pagal įtempimą žurnalistų tartis ir toliau reikšmingai skiriasi nuo vilniečių; nors ir nesistemiškai varijuojantis, didesnis balsių įtempimas būdingas rimtoms, visuomeninės tematikos laidoms (Ibid.). Vadinasi, skirtis „vieša–privatu“ ir jos stilistiniai, socialiniai atspalviai (*pramoga, solidarumas* vs *rimtis, galia, hierarchiškumas*) Lietuvos viešajai erdvei tebėra aktualu.

4. Tyrimo metodas ir empirija

Kaip minėta, danų ir lietuvių pokalbių (ne)formalėjimo pokyčiams palyginti buvo pasirinkti televizijos serialai iš dviejų laikotarpių. Daniški pokalbiai atrinkti iš Danijos nacionalinės televizijos *Danmarks Radio* (DR) serialų „Ka' De li' østers?“ (1967) ir „Bedrag“ (2016–2019)¹⁰. Lietuviška medžiaga rinkta iš Lietuvos nacionalinės televizijos (LTV, vėliau – LRT) serialų „Petraičių šeimoje“ (1964–1972) ir „Giminės. Gyvenimas tęsiasi 3“ (2017)¹¹.

Abu 7 dešimtmečio filmai buvo seniausi TV serialai, prie kurių gauta prieiga. „Petraičių šeimoje“ yra pirmasis Lietuvoje šeimyninis televizijos serialas, pradėtas rodyti 1964 m. ir transliuotas iki 1972 m., pagal populiarumą, kaip teigiama, tapęs kultiniu.¹² Tyrimui naudotos keturios internete prieinamos jo serijos, eteryje pasirodžiusios 1970 ir 1971 metais. „Ka' De li' østers?“ – daug dėmesio Danijoje sulaukęs kriminalinis serialas, sukurtas 1967 m.¹³ Iš viso išleistos šešios serijos, visos jos naudotos šiam tyrimui. Šių laikų empirijai taip pat rinktasi populiariausi: danų kriminalinis serialas „Bedrag“, pradėtas rodyti 2016 m. ir baigtas 2019 m., kai buvo išleistas trečias sezonas¹⁴, bei lietuviškas

¹⁰ Serialų pavadinimai lietuviškai skambėtų taip: „Ar Jums patinka austrės?“ (1967) ir „Apgavystė“ (2016). Įdomu, kad ankstesniojo, 7 dešimtmečio, serialo pavadinime vartojama formalusis adresato įvardijimas *Jūs*.

¹¹ Serialų bibliografiją žr. šaltinių sąrašė.

¹² https://lt.wikipedia.org/wiki/Petrai%C4%8Di%C5%B3_%C5%A1eimoje

¹³ <https://www.dfi.dk/viden-om-film/filmdatabasen/film/ka-de-li-osters>

¹⁴ <https://da.wikipedia.org/wiki/Bedrag>

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

„Giminės. Gyvenimas tęsiasi 3“ – vieno iš žinomiausių lietuviškų serialų „Giminės“ tęsinys, sukurtas ir pradėtas transliuoti 2017 m.¹⁵ Tyrimui naudotos pirmosios šešios abiejų dabartinių serialų pirmųjų sezonų serijos.

Atsirenkant medžiagą empirijai pirmiausia peržiūrėtos visos TV archyvuose prieinamos senųjų Lietuvos ir Danijos televizijos serialų serijos. Dabartinių laikų empirijai peržiūrėtos, kaip minėta, pirmosios šešios serijos. Šiame straipsnyje pateikiamam lyginamajam tyrimui pasirinktos komunikacinės situacijos, kuriose kreipiamasi į nepažįstamą pašnekovą su prašymu, iš viso rasta 17 tokių pokalbių tarp nepažįstamųjų (žr. 1 lentelę). Visas tyrimas apėmė dar pokalbius tarp kolegų/šiek tiek pažįstamų asmenų (plačiau Schoroškaitė 2018); išsamiau šis tipas straipsnyje nebus nagrinėjamas, bet kiekybinių rezultatų skiltyje bus sugretinti šių dviejų komunikacinių situacijų duomenys.

<i>Ka' De li' østers? (1967)</i>	4 pokalbiai, atrinkti iš visų 6 1967 m. serijų
<i>Bedrag (2016–2019)</i>	4 pokalbiai, atrinkti iš 6 pirmųjų 2016 m. serijų
<i>Petraičių šeimoje (1964–1972)</i>	6 pokalbiai, atrinkti iš 4 prieinamų 1970 m. ir 1971 m. serijų
<i>Giminės. Gyvenimas tęsiasi 3 (2017)</i>	3 pokalbiai, atrinkti iš 6 pirmųjų 2017 m. serijų

1 lentelė. *Nepažįstamųjų pokalbių tyrimui naudotų pokalbių skaičius ir metai*

Atsirenkant medžiagą prašymo situacijos laikytos aktualiomis, nes manoma, kad pragmatiniai šio šnekos akto tikslai (gauti ko norima) reikalauja ypatingo strategiškumo (Hansen 1998: 5), tad jose tikėtasi rasti įvairių formalumo raiškos variacijų. Toliau tiek kiekybinei, tiek kokybinei analizei naudotas visas pokalbio kontekstas, neapsiribojant prašymo aktu. Visi tyrimui pasirinkti pokalbiai išrašyti, o juose pavartoti aktualūs adresato įvardijimai skaičiuoti nuo dialogo pradžios iki galo: danų medžiagoje formalusis įvardis *De* [Jūs] ir neformalusis *du* [tu], lietuviškoje – *Jūs* ir *tu* arba atitinkama veiksmažodžio forma. Palyginimui apskaičiuotas pavartojimų procentas, susumavus visų dialoguose pavartotų konkretaus tipo variantų skaičių ir jį padalinus iš bendro visų įvardžių (ir atitinkamų veiksmažodžių formų lietuviškuose pokalbiuose) skaičiaus.

Gretinant tyrimui atrinktus pokalbius pirmiausia atlikta kiekybinė formalių ir neformalių kreipinių pavartojimo skaičiaus analizė, o vėliau kokybiškai analizuojamas visas pokalbio diskursas. Gretinant

¹⁵ Pirmą kartą „Giminės“ pradėtas rodyti 1993 m., o paskutinis sezonas „Giminės. Gyvenimas tęsiasi 4“ išleistas 2018 m., žr. [https://lt.wikipedia.org/wiki/Giminės_\(serialas\)](https://lt.wikipedia.org/wiki/Giminės_(serialas))

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

kiekybinius duomenis parodomas kreipinių skaičiaus kitimas taip pat ir pokalbiuose su kolegomis/šiek tiek pažįstamais pašnekovais, kad geriau išryškėtų sociostilistinės variacijos. Pokalbiai su šiek tiek pažįstamais pašnekovais įtraukti tik iš serialo „Petraičių šeima“ ir tik todėl, kad šiame seriale nebuvo rasta nė vieno epizodo, kur dialogas vyktų tarp kolegų. Kiekybinė formų analizė rodo formalumo raiškos polinkius skirtingais laikotarpiais, o kokybinė perspektyva leidžia įvertinti, kokios komunikacinės ir sociolingvistinės aplinkybės turėjo įtakos formos pasirinkimui.

TV serialuose vaizduojamos situacijos ir veikėjai gali skirtis amžiumi, socialiniu statusu, komunikaciniu kontekstu. Vienintelėse viešai prieinamose ir tyrimui naudotose 1970 m. ir 1971 m. lietuviško serialo „Petraičių šeimoje“ serijose pokalbiai dažniausiai vyksta vidutinės, nedidelės pajamas uždirbančios Petraičių šeimos namuose ir pati komunikacinė erdvė nėra formali. Serialas vaizduoja to meto žiūrovams artimą šeimos paveikslą ir kasdienes problemas. Nepažįstamieji čia gali būti į svečius pas Petraičius atvykę šeimos draugai ir kaimynai. 1967 m. daniško serialo tirtuose pokalbiuose dažniausiai kalbasi policijos darbuotojai ir įvairūs asmenys iš skirtingų socialinių sluoksnių. Situacinių skirtumų yra ir šiuolaikiniuose serialuose. 2017 m. lietuviškame seriale veikiantys žmonės užima labai skirtingas ir kai kuriais atvejais neįprastas pareigas, pvz., kunigo ekonomės. Daniškose 2016 m. serijose, kaip ir 1967 m., pokalbiai dažniausiai vyksta tarp bylą tiriančių pareigūnų ir su tyrimu susijusių asmenų. Visos pokalbių sociolingvistinės aplinkybės bus nusakomos kokybinės analizės dalyje ir naudojamos duomenims interpretuoti.

Kaip minėta, televizijos serialų dialogai reprezentuoja danų ir lietuvių komunikaciją tarp nepažįstamųjų, juos analizuodami galime spėti, kaip žmonės kreiptųsi vienas į kitą realybėje. Be abejo, serialų medžiaga netapatintina su gyvo pokalbio įrašu – meninis žanras vaizduoja fiktyvias situacijas. Taip pat suprantama, kad dviejų serialų kalbos negalima apibendrinti kaip visų konkretaus laikotarpio lietuvių ar danų kalbinės tikrovės. Vis dėlto, net ir su išlygomis, tyrėjai renkasi naudoti televizijos serialus kaip empiriją, nes jie rodo žmonėms gerai pažįstamą pasaulį ir imituoja vaizduojamam laikotarpiui ir visuomenei būdingą elgesį (Berger 1987: 215). Šiame tyrime analizuojant pokalbius būtent daroma prielaida, kad scenarijaus autoriai (ar aktoriai), rinkdamiesi adresato įvardijimą, sąmoningai ar nesąmoningai taikosi prie to laikotarpio formalumo normų, atsižvelgia į tinkamiausią situacijai ir tiriamam laikotarpiui priimtina formalumo laipsnį.

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

5. Kiekybinis adresato įvardijimų daniškuose ir lietuviškuose TV serialuose palyginimas

Kiekybinė duomenų analizė atskleidė tam tikrus kreipinių formalumo laipsnio skirtumus laike ir tarp bendruomenių, mūsų tyrime reprezentuojamų lietuviškų ir daniškų serialų. Pirmiausia matyti, kad ankstesniais laikais (7–8 dešimtmetyje) ir Lietuvoje, ir Danijoje į adresatą kreiptasi formaliau (žr. 2 lentelę). Tuo metu formalios kreipimosi formos vyravo tiek žmonėms kalbant su nepažįstamaisiais, tiek pokalbiuose su kolegomis/šiek tiek pažįstamais asmenimis. Danų serialų medžiagoje 1967 m. visą 100 proc. (152/152) įvardžių epizoduose tarp nepažįstamų pašnekovų sudarė formalusis adresato *De*, o pokalbiuose tarp kolegų *De* sudarė didumą (39/56, arba 70 proc.) pavartotų įvardžių atvejų, nors santykis tarp kolegų čia dažnai simetriškas. Lietuviškoje tų pačių laikų medžiagoje *Jūs* (arba į jį nurodanti veiksmažodžio II asmens daugiskaitos forma) sudarė 94 proc. (120/127) visų dialoguose su nepažįstamaisiais pasitaikiusių atvejų. Neformalioji forma *tu* (arba II asmens veiksmažodžio vienskaita) pavartota 6 proc. (7/127) – kaip matysime iš kokybinės duomenų analizės, dažnai to priežastis buvo buitinio pobūdžio konfliktas. Galima sakyti, kad prieš keliasdešimt metų danai ir lietuviai, bent jau sprendžiant iš serialuose atsispindinčio adresato įvardijimo formalumo, kreipdavosi į nepažįstamuosius ganėtinai panašiai.

	DK 1967	DK 2016	LT 1970, 1971	LT 2017
NEPAŽIŠTAMIEJI	De: 100 % du: 0 %	De: 2 % du: 98 %	Jūs + vksm. dgs.: 94 % tu + vksm. vns.: 6 %	Jūs + vksm. dgs.: 90 % tu + vksm. vns.: 10 %
KOLEGOS / ŠIEK TIEK PAŽIŠTAMI	De: 70 % du: 30 %	De: 0 % du: 100 %	Jūs + vksm. dgs.: 90 % tu + vksm. vns.: 10 %	Jūs + vksm. dgs.: 24 % tu + vksm. vns.: 76 %

2 lentelė. Kiekybinis formalių ir neformalių adresato įvardijimų pasiskirstymas daniškuose ir lietuviškuose serialuose tarp skirtingų tipų pašnekovų

Taip pat panašu, kad istorinėje raidoje pasirinktas neformalėjimo kelias, tačiau matyti, kad Danija juo nuėjo gerokai toliau.

Lietuvoje pokalbiuose su kolegomis/šiek tiek pažįstamais asmenimis formalių kreipinių smarkiai sumažėja. Lietuviškoje serialų medžiagoje 1970 m. ir 1971 m. 90 proc. (69/77) atvejų pokalbiuose su šiek tiek pažįstamais žmonėmis, nepaisant to, kad jų statusas daugeliu atveju buvo simetriškas, vartotas formalusis įvardis *Jūs* (arba į jį nurodanti veiksmažodžio II asmens daugiskaitos forma).

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

Neformalioji forma *tu* (arba II asmens veiksmažodžio vienaskaita) pasitaikė tik 10 proc. (8/77) epizodų. Šių laikų komunikaciją reprezentuojančioje 2017 m. serialų medžiagoje jau tik 24 proc. (33/137) atvejų, kuriuose vyksta dialogas tarp kolegų, vartojama formalioji kreipinio forma, nors šioje medžiagoje veikėjų statusas nesimetriškas ir neformaliąją formą reiškianti viršinininko (merės) galia pavaldinių ar kitų žemesnio socialinio statuso asmenų atžvilgiu, taip įtvirtinant hierarchinį santykį. Tuo tarpu daniškoje medžiagoje matant drastiškai pasikeitusį įvardžių vartojimą serialų dialoguose galime daryti prielaidą, kad Danijoje formaliosios kreipimosi formos praktiškai išnyksta ir viešojo komunikacija darosi ganėtinai neformali (ir demokratiška). 1967 m. daniškų serialų duomenimis, 70 proc. (39/56) pokalbiuose su kolegomis atvejų pavartota formalioji *De* forma; 2016 m. pokalbiuose tarp kolegų ji nepanaudojama nė karto – 100 proc. (101/101) atvejų pokalbio dalyviai į vienas kitą kreipėsi neformalioju *du*, nors – kaip ir lietuviškoje medžiagoje – čia kalbasi nevienodo statuso kolegos. Be to, 2017 m. serialuose net ir į nepažįstamuosius danai kreipiasi praktiškai vien įvardžiu *du*. Jis sudaro 98 proc. (45/46) visų nepažįstamųjų pokalbiuose pavartotų įvardžių, o formalusis *De* fiksuotas tik kartą. Tai išimtinis atvejis, jis bus aptartas kokybinės analizės skiltyje.

Ypač iš bendravimo su nepažįstamaisiais mūsų tyrime matyti ryškiausias bendruomenių skirtumas. Sprendžiant iš serialų medžiagos, Lietuvoje kreipiantis į nepažįstamąjį su prašymu ir toliau laikomasi tokio pat formalumo laipsnio, koks buvo būdingas ankstesnių laikų Danijos ir Lietuvos visuomenėms: *Jūs* (ar jį atitinkanti II asm. veiksmažodžio daugiskaita) čia vartojama 90 proc. (71/79) atvejų, o neformalusis įvardis *tu* (ar atitinkama veiksmažodžio forma) – 10 proc. (8/79 atvejų).

Žinoma, dar kartą pabrėžtina, kad tyrimo medžiaga yra nedidelės apimties, duomenys apsiriboja tik adresato įvardijimu įvardžiais ir nedideliu tikrovės fragmentu, taip pat tik tokiu, kurį reprezentuoja TV serialai. Kita vertus, lyginant kruopščiai lyginimui atsirinktą medžiagą nustatyta *polinkiu* nėra rimtesnio pagrindo abejoti. Jį patvirtina tiek realių kalbos vartosenos situacijų patirtis, tiek kiti viešojo kalbėjimo tyrimai. Pavyzdžiui, minėtasis Jurgitos Girčienės viešosios erdvės adresato įvardijimų tyrimas taip pat parodė, kad kreipinys *Jūs* šiandieninių Lietuvos televizijų ir radijo transliuojamuose pokalbiuose vis dar išlieka pagrindiniu kreipiniu. Formalus kalbėjimo stilius ir įvardis *Jūs* su pavarde vyrauja, pavyzdžiui, TV debatų programose, kur, tikėtina, renkama išlaikyti atstumą tarp pokalbio dalyvių. Kai reikia mažinti formalumo laipsnį, dabartinėje Lietuvos žiniasklaidoje vartojamas pašnekovo vardas, tačiau įprasčiausia kreipinio kombinacija ir toliau lieka būtent vardas su *Jūs*

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

(Girčienė 2017). Be to, net ir turint galvoje visą kitą įmanomą *formalumo–neformalumo* skalės raiškos įvairovę, įvardžiai *tu–Jūs* laikytini vienu iš reikšmingiausių jos rodikliu.

Toliau straipsnyje kiekybinius kreipinių pasiskirstymus papildysime kokybine pokalbių analize, kuri jautriau atskleidžia komunikacinės situacijos aplinkybes, kalbėtojų pasirinkimus ir kreipinio funkcijas pokalbyje.

6. Kaip kreipiamasi į nepažįstamuosius daniškuose TV serialuose?

6.1. 7 dešimtmetis – be išimties formalu

Empiriniai duomenys, surinkti iš televizijos serialo „Ka‘ De li‘ østers?“ (1967), rodo, kad kreipdamiesi į nepažįstamuosius, kalbėtojai dažniausiai naudojo formalųjį įvardį *De*. Galima manyti, kad formalus tonas pokalbiuose su nepažįstamais žmonėmis tuo metu buvo bendravimo su nepažįstamu pašnekovu norma. Tiriamojoje medžiagoje formalieji įvardžiai naudojami visų pokalbio dalyvių nepaisant jų socialinės padėties, lyties, amžiaus ar kitų veiksnių, kurie gali turėti įtakos renkantis tinkamiausią kreipinį. Pasirinkdami formalųjį kreipinį, pokalbio dalyviai tarpusavio santykį, manytina, apibrėžė kaip formalų, taip išreikšdami pagarbų atstumą (plg. Brown, Levinson 1987: 319). Štai žemiau iliustracijose matome pokalbius tarp policininko ir kompanijos direktoriaus Edvardo Knudseno bei vyresniojo kriminalinės policijos pareigūno Gormseno ir dažytojo¹⁶. Sustabdę traukinį, kad suimtų direktorių Edvardą Knudseną, pareigūnai į jį kreipiasi *De* (1). Tą pati kreipinį pasirenka ir pareigūnas Gormsenas, apklausdamas dažytoją, dirbantį bute, virš kurio įvyko nusikaltimas (2).

1)	<i>Politiet: Det er politiet. Er De direktør Edvard Knudsen?</i>	<i>Policija: Čia policija. Ar Jūs direktorius Edvardas Knudsenas?</i>
	<i>Edvard Knudsen: Ja, det er mig.</i>	<i>Edvard Knudsen: Taip, tai aš.</i>
	<i>Politiet: Vil De være så venlige at følge med?</i>	<i>Policija: Gal Jūs būtumėte tokie malonūs eiti su mumis?</i>
2)	<i>Gormsen: Har De tid et øjeblik?</i>	<i>Gormsen: Ar Jūs turėtumėt minutėlę?</i>
	<i>Maleren: Ja ja. Vil De ha‘ en bajer?</i>	<i>Dažytojas: Taip taip. Gal norėtumėt alaus?</i>

¹⁶ Čia ir toliau kairėje pateikiamas analizuojamo daniško serialo epizodo išrašas, dešinėje – jo vertimas į lietuvių kalbą. Dialogai išrašyti naudojant rašytinės kalbos segmentavimą į sakinius ir skyrybos ženklus, kad skaitytojui būtų patogiau. Originaluose paryškintos aktualios adresato raiškos formos, jų vertimas atliktas kiek įmanoma paraidžiui. Mėlynos spalvos išrašas žymi iliustracijos sąsają su originaliu vaizdo įrašu, spustelėjus jį galima pažiūrėti.

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

Gormsen: Ja tak. Mit navn er overbetjent   *Gormsen: Taip, ačiū. Aš vyresnysis pareigūnas*
Gormsen fra kriminalpolitiet.   *Gormsenas iš kriminalinės policijos.*

Greta formaliojo *De*, (1) pokalbio epizode atkreiptinas dėmesys į dar vieną įdomų formaliojo mandagumo raiškos elementą. Frazėje *Vil De være så venlige* dar vartojama mandagioji būdvardžio daugiskaita: *Gal Jūs būtumėte tokie malonūs.*

Nepažinodami pašnekovo, žmonės išlaiko atstumą kreipdamiesi į pokalbio dalyvį su pagarba pabrėžiančiais priedėliais *herre/fru(e)/frøken* (liet. *ponas/ponia/panelė*) ir pavarde. (3) ir (4) iliustracijose matome tokių kreipinių pavyzdžių pokalbiuose tarp sekretorės žmogžudystę tiriančių detektyvo Munko ir pareigūno Gormseno, apklausiančių direktorių Edvardą Knudseną (3), ir direktoriaus žmoną ponią Frederiksen (3), (4). Tokie kreipiniai, kartais dar kombinuojant su titulu, danų kalboje laikomi aukštu formalumo laipsniu (plg. Frimann, Jantzen 2010: 63).

- 3) *Munk: Men De har fuldstændigt ret herre*   *Munk: Bet Jūs visiškai teisingas, pone Knudsen, ji buvo*
Knudsen, hun er slået ihjel. /.../   *nužudyta. /.../*
Gormsen: Værsgo. Forresten fru Knudsen.   *Gormsen: Prašom. Beje, ponia Knudsen. Ką Jūs*
Hvad fik De til middag i går aftes?   *valgėte vakarienės vakar vakare?*
- 4) *Fru Knudsen: Vi De have en cognac, herre*   *Ponia Knudsen: Gal Jūs norėtumėte konjako, pone*
Munk? /.../   *Munkai? /.../*
Munk: Vil De bede Deres mand ringe til mig så   *Munk: Ar Jūs nepaprašytumėte savo vyro, kad man*
snart han kommer tilbage, fru Frederiksen?   *paskambintų, kai tik grįš namo, ponia Frederiksen?*

Nė viename iš analizuotų „Ka‘ De li‘ østers?“ epizodų nebuvo situacijų, kur nepažįstami danai sakytų vienas kitam *du*. Tai leidžia spėti, kad formalumo laipsnis šitokiame komunikaciniame situacijoje yra labai aukštas. Galima teigti, kad to meto adresantai laikėsi formalaus, pagarbaus ir atstumą palaikančio stiliaus, kai kreipėsi į nepažįstamus pašnekovus sakydami *De* bei pridėdami papildomų adresato įvardijimo formų.

6.2. XXI a. 2 dešimtmetis: beveik be išimties neformalu

Komunikacinių situacijų tarp nepažįstamųjų Danijos nacionalinės televizijos seriale „Bedrag“ (2016) analizė rodo, kad kalbėtojai į pašnekovus praktiškai visada kreipiasi įvardžiu *du*, taigi, palyginti su laikais prieš penketą dešimtmečių, serialuose vaizduojamas bendravimo stilius atrodo visiškai neformalus. Dauguma pašnekovų vienas į kitą kreipiasi vienodai, nepaisant pokalbio dalyvio

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

socialinio statuso ar kitų sociolingvistinių kintamųjų. Atkreiptinas dėmesys ir į kolegų adresato raišką: dialoguose, reprezentuojančiuose XXI a. 2 dešimtmetį, kolegės vienas į kitą kreipiasi vardais, o štai tarp ankstesnių laikų adresato įvardijimų dominavo pavardės. Iš iliustracijų toliau matyti, kad užimama socialinė padėtis ir amžius neturi įtakos įvardžio pasirinkimui. Štai (5) iliustracijoje pareigūnas Alfas tiria finansinį nusikaltimą ir kartu su kolega Madsu apklausia kompanijos *Energreen* generalinį patarėją teisės klausimais. Epizode pareigūnai į apklausiamąjį kreipiasi vardu ir įvardžiu *du*. Kitame epizode (6) pareigūnas Madsas taip pat vartoja neformalųjį įvardį, kreipdamasis į jauną vaikina gatvėje, kai šis sustabdomas už žinučių rašymą važiuojant dviračiu. Iš šios iliustracijos matyti, kad neformaliųjų kreipinių pasirinkimas yra abipusis, nepaisant pašnekovų amžiaus ir statuso skirtumų.

- 5) *Alf: /.../ Nu er jeg bare nysgerrig, Mogens. Alf: Dabar man jau smalsu, Mogensai. Už kiek gi jie Hvad kunne de mon købe dig for? tave galėjo papirkti?*
- 6) *Mads: Jeg siger at du må ikke sms'e og køre Mads: Aš sakau, kad tu neturėtum rašyti žinučių ir på cyklen samtidigt. važiuoti dviračiu vienu metu.*
Ung mand på cyklen: Ah, come on, man. Har Vaikinas ant dviračio: Oi, come on, man. Negi du seriøst ikke noget andet at lave? rimtai neturi daugiau ką veikti?

(6) iliustracija atkreipia dėmesį ir į kitas seriale transliuojamas neformalaus stiliaus kalbines raiškas. Policininko Madso sustabdytas dviratininkas paprašomas sustoti, jis nusiima ausines ir jam išrašoma bauda už taisyklių pažeidimą. Susierzinimą jaunuolis pareigūnui demonstruoja pasirinkdamas visiškai neformalią, jaunimo kalbai būdingą frazę, pasiskolintą iš anglų kalbos ir paplitusią danų vartosenoje: *come on, man*. Jei laikysimės prielaidos, kad žiniasklaida atspindi ir kartu mediatizuoja kalbą, t. y. savo tikrovės reprezentacijomis veikia visuomenės idėjas apie komunikacijos normas, šį epizodą būtų galima interpretuoti kaip itin neformalios komunikacijos pavyzdį. Adresantui neformalioju kreipiniu adresatą įvardijant kaip draugą ar grupės narį mažinamas nuotolis tarp jų. Šie ir dauguma kitų serialo pokalbių tarp nepažįstamųjų būtent rodo, kad įvardžiu *du* atsisakoma socialinio atstumo, renkama neišryškinti, neakcentuoti socialinių pašnekovų skirtumų.

Vienintelis analizuotose serijose rastas epizodas, kuris seriale „Bedrag“ iliustruoja formalaus stiliaus komunikaciją, kai į pašnekovą kreipiamasi įvardžiu *De*, yra pokalbis tarp viešnios ir patarnautojos. Šiame epizode (7) teisininkė, vardu Claudia, atvyksta į šventę viršininko namuose. Čia aptarnauti svečiams įdarbinta jauna mergina. Tikėtina, kad ji pasamdyta specialiai šiam

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

renginiui, nes analizuojamose TV serijose šis personažas sutinkamas tik vienintelį kartą. Claudia padėkoja merginai, kad ši atidarė duris, o mergina viešnią pasitinka formaliuotu kreipiniu *De*:

7)	<i>Claudia: Tak.</i>	<i>Claudia: Ačiū.</i>
	<i>Pigen: Må jeg tage Deres frakke?</i>	<i>Mergina: Ar galėčiau paimti Jūsų paltą?</i>
	<i>Claudia: Ja selvfølgelig. Tak.</i>	<i>Klaudija: Taip, žinoma. Ačiū.</i>

Įvardžio pasirinkimas čia išsiskiria tiek tiriamosios medžiagos (kaip minėta, daugiau tokios vartosenos nefiksuota), tiek apskritai Danijos visuomenės kontekste, kur formalieji kreipiniai iš tiesų praktiškai nebeatlieka socialinių skirtumų žymiklio funkcijos. Tokią situaciją interpretuotume kaip pabrėžtinai formalaus stiliaus ir išskirtinai kitokio komunikacinio elgesio kūrimą, veikiausiai susijusį su šių dienų visuomenei nebebūdingu namų patarnautojos vaidmeniu.

Kituose šio serialo dialoguose kuriamas neformalus stilius ir į pašnekovą kreipiamasi neformaliuotu *du* su vardu:

8)	<i>Alf: Mogens, vi har brug for at du fortæller os alt hvad du ved.</i>	<i>Alf: Mogensai, mums reikia, kad tu papasakotum viską, ką žinai.</i>

(8) iliustracijoje pateikiamas epizodas iš jau minėtos apklausos tarp pareigūno Alfo, jo kolegės ir teisininko Mogenso. Vienintelė analizuotose serijose rasta situacija, kai vartojamas ir vardas, ir pavardė, pateikta (9) pavyzdyje. Čia pareigūnas Madsas atlieka užduotį sulaukyti kitą įtariamąjį, Marką Nyagerį, ir beldžiasi į jo namus. Kreipimasis vardu ir pavarde drauge yra ir būsto savininko bei įtariamojo identifikavimas:

9)	<i>Mads: Mark Nyager? Åbn døren. Det er politiet.</i>	<i>Mads: Markas Nyageris? Atidaryk(ite) duris. Policija.</i>

Danų kalbos veiksmoždziai neturi asmens nuorodos, tačiau iš vėliau pareigūno pasirinkto įvardžio *du* kreipiantis į duris atidariusį vyrą galima manyti, kad ir pokalbio pradžioje adresantas pasirinko neformaliąją formą. Vis dėlto apskritai, nors įvardis *De* iš danų kalbos nėra išnykęs, kalbėtojais praktiškai visada renkasi neformalųjį *du*. Serialo medžiaga rodo, kad mandagiajam, formaliajam *De* reikalingos ypatingos sąlygos.

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

7. Kaip kreipiamasi į nepažįstamuosius lietuviškuose TV serialuose?

7.1. 7 dešimtmetis – su išimtimis formalu

Kaip ir danų septintojo dešimtmečio seriale, lietuviško serialo „Petraičių šeimoje“ (1970, 1971) veikėjai į nepažįstamuosius diduma atvejų kreipiasi forma *Jūs* (kaip minėta, lietuvių kalboje įvardis matyti ir iš veiksmažodžio II a. daugiskaitos). Panašu, kad nėra jokių sociolingvistinių veiksnių, kurie paveiktų kreipinio formos pasirinkimą.

Štai, pavyzdžiui, pagyvenęs ir į jaunikius pretenduojantis Albertas kreipiasi *Jūs* į potencialiai būsimos žmonos tėvą Praną (10) ir į jos motiną Aldoną, kuri slapta nuo visų ieško savo dukrai Romanai vyro. Čia nematyti anksčiau minėto lietuvių vyrams būdingo vyriškojo solidarumo *tu*, kalbantis su nepažįstamais vyrais. Pirmojo visų veikėjų susitikimo metu visiems parenkamas vienodai formalus stilius. Gali būti, kad Albertas, būdamas panašiai solidaus amžiaus kaip jaunosios tėvai, itin formaliu tonu siekia užsitarnauti merginos tėvų palankumą bei išsiderėti sau kuo palankesnes santuokos sąlygas. Prieš šį susitikimą motina pati susitinka su jaunikiu (11). Sarkastiškomis gaidelėmis Alberto kalba (11) iliustracijoje papuošiama veikiausiai todėl, kad jaunikis žino dalyvaujantis apgavystės aferoje: ši scena rodoma tik su garso takeliu, motina ir jaunikis čia susitinka pirmą kartą ir pirmasis žiūrovui girdimas pokalbis pradedamas Aldonos fraze: „Žinot, rekomendacijos lieka rekomendacijomis, o jūs malonėkite man parodyti pasą“. Tiksliau nėra paaiškinama, bet atrodo lyg motina per kažkokius šaltinius bus suradusi kaip „nupirkti“ dukrai vyrą.

10) *Pranas: Kas Jūs toks?*

Albertas: Aš būsiu Jūsų dukters amžinas palydovas.

11) *Albertas: Bet supraskite, aš krentu į finansinę bedugnę. Ištieskite savo dosnią rankutę.*

Aldona: Aš Jums ištiesiu, bet tikrai su 300 [rublių].

Pašnekovų socialinis sluoksnis taip pat neturi įtakos kreipinių pasirinkimui. Štai (12) epizode kalbasi pas Petraičius į svečius atėję mokslininkas Pranas ir jam šiek tiek pažįstama Petraičių šeimos draugė Julija. Pokalbyje taip pat dalyvauja ir abiem svečiams pirmą kartą matoma Petraičių kaimynė. Kaimynė su savo vyru yra visame name žinomi alkoholikai; iliustruojamame pokalbyje išgėręs kaimynės vyras bando įsiveržti pro duris ieškodamas žmonos, kuri atbėgo pas Petraičius pagalbos.

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

12) *Pranas. Na gerai, o ką aš jam turėsiu pasakyti? /.../*

Kaimynė: Jūs jam pasakykit.../.../

Julija: Pranas žinos, ką pasakyti, jis visuomet toks „elegant“ ir „korekt“.

Kaimynė: Žinot, ponička, „korekt“ čia netinka. Čia reikalinga grubi jėga. Vat jis girtas, jis griebia už gerklės... Aš tokia nelaiminga...

Pranas: Tik jūs nepagalvokit, kad aš jo bijau. Aš tiesiog vengiu bet kokio smurto.

Pateiktoje situacijoje nėra aišku, ar paskutiniu metu pasisakymu Pranas kreipiasi į kaimynę, ar į visus susirinkusiuosius ir todėl naudoja veiksmažodžio daugiskaitinę formą. Tačiau visas dialogo kontekstas rodo, kad Pranas į kaimynę visais atvejais kreipiasi formaliai, tad šis kreipinys gali būti skirtas asmeniškai jai. Epizode taip pat matyti ir gana buitinių, žemojo stiliaus ir labai neformalių kreipinių formų. Nepažįstamos moterys viso pokalbio metu palaiko atstumą, viena į kitą kreipdamasis *Jūs*, tačiau kartą kaimynė panaudoja kreipinį *ponička*, kuris suskamba ironiškai ir nepagarbiai. Būtent šiame epizode sužinome, kad kaimynė ir jos vyras yra alkoholikai. Gali būti, kad taip serialo kūrėjai įbalsina „neigiamą“, deramų socialinių normų nesilaikantį veikėją. Dar viena kūrėjų pasirinkimo interpretacija (taip pat susijusi su socialine kritika) galėtų būti noras pajuokti šeimos draugės Julijos socialinį stilių. Kalbėdama Julija įterpia anglų kalbos žodžių, jie gali žymėti išsilavinusio, užsienio pasaulio kontaktų turinčio asmens tapatybę; kitaip sakant, Julija atrodo kitaip nei paprastas tarybinis žmogus. Keturiuose viešai prieinamose serialo serijose trūksta medžiagos tvirčiau interpretuoti šios veikėjos tapatybę, tačiau kita situacija, kai Julija, kaimynės vyrui braunantis pro duris, mesteli: „Kaip galima neįsitaisyti prancūziško užrakto“, leidžia manyti, kad ji vaizduojama kaip globalesnės, vakarietiškos tapatybės asmuo. Gali būti, kad būtent todėl kiti veikėjai Juliją apibūdina kaip „poničką“ (kreipinys „ponas“ sovietmečiu yra uždraustas (žr. Girčienė 2017: 195), o tarybinio piliečio ideologija propaguoja „visų lygybę“).

Kaip ir tarp nepažįstamųjų pašnekovų daniškame seriale „Ka‘ De li‘ østers?“ (1967), lietuviai naudoja negatyvųjį mandagumą, kai vienas kitam sako *Jūs*. Ir Lietuvoje, ir Danijoje prieš maždaug penkiasdešimt metų transliuotuose serialuose kreipiniai į nepažįstamuosius dažniausiai yra formalūs. Tačiau priešingai nei daniškoje empirijoje, „Petraičių šeimoje“ vykusiuose dialoguose randame ir keletą pozityviojo mandagumo pavyzdžių su įvardytu ar iš veiksmažodžio formos numanomu *tu*, tik jų priežastis, kaip matysime netrukus, yra konfliktas:

13) *Saulius: O Tamsta dėde, neišsisukinėk.*

Albertas: Atleiskite, kam dėde, o Jums „pone draugas Albertas“. /.../

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

Šioje komunikacinėje situacijoje jau minėtos motinos Aldonos surastas jaunikis Albertas atvyksta į Petraičių namus susipažinti su būsimąja žmona. Čia jis pirmą kartą susitinka ne tik su jaunąja, bet ir su švenčių proga besisvečiuojančiais Petraičių draugais ir šeimos nariais. Susirinkusieji, tarp jų ir Romanos tėvas Pranas, sunkiai slepia nuostabą pamatę, jog būsimasis jaunikis yra garbaus amžiaus ponas. Kalbėdami su svečiu jie naudoja formalų toną rodydami pagarbą ir išlaikydami atstumą. Tačiau netrukus įvyksta konfliktas. Pranas užsipuola Albertą dėl „nepilnamečio vaiko suvedžiojimo“. Į barnį įsikiša Petraičių žentas Saulius, vidutinio amžiaus vyriškis, dirbantis milicijoje. Saulius atvirai rodo nepasitenkinimą svečiu, todėl Albertui pradėjus teisintis dėl suplanuotos santuokos su Romana, Saulius konfrontuoja vyresnį svečią ir į jį kreipiasi *Tamsta dēde*, toliau pridėdamas II asm. veism. vienaskaitą *neišsisukinėk* (13). Turint galvoje Alberto amžių, pasirinkta kreipinio forma yra neformali ir skamba kaip sąmoningas pagarbos atsisakymas, šiek tiek švelninamas formaliojo *Tamsta*. Be to, kreipinys *dēde* greičiausiai skirtas vedyboms netinkamam amžiui akcentuoti. Pašnekovas greičiausiai pasijunta pašieptas, o jo įvaizdis – pažeistas. Tą rodo replika, kur Albertas pataiso Saulių parodydamas, kaip derėtų kreiptis kalbamojoje situacijoje: naudoti pagarbiuosius, formaliuosius priedėlius *pone* ir *draugas*. Vėliau Saulius jaunikio atžvilgiu jau vartoja dgs. formos veiksmažodį: „Tamsta galėtumėt patylėti“.

Konflikto situacijoje ima varijuoti ir paties Alberto pasirenkamas stilius. Štai (14) iliustracijoje supykęs, nors ir toliau kreipdamasis į jaunosios tėvą Praną *Tamsta*, jis jau vartoja II asm. veism. vienaskaitos formą:

14) *Albertas: Rėkavot, šūkavot... o Tamsta ant ko šūkavai? Ranką prieš mane pakėlei... Nuviliojai mane į tą aferą.*

Akivaizdu, kad šitaip pakeisdamas savo stilių Albertas rodo nepasitenkinimą, kad su juo elgiamasi netinkamai. Šioje situacijoje matome, kaip galima varijuoti skirtingais formalumo laipsniais su tais pačiais pašnekovais, priklausomai nuo komunikacinės situacijos eigos. Konflikto atveju, galbūt ypač kai jis vyksta namų aplinkoje, gali būti sąmoningai siekiama nesilaikyti negatyviojo mandagumo, bet pereiti prie neformalaus, tik ne draugiško, o pikto ir įžeidžiamo stiliaus. Šia prasme lietuviški duomenys, palyginti su daniška empirija, skiriasi situaciškai.

Apie „Petraičių“ seriale vartojamą *Tamsta* galima pasakyti, kad jis, būdamas senesnių laikų kreipinys, dažniausiai sutinkamas senesnės kartos komunikaciją atspindinčiuose dialoguose. Teigiama, kad *Tamsta* kilęs iš seno mandagaus kreipinio *Tavo mylista*, kuris siejamas su lenkišku

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

pasakymu *twoja Milość* (Rosinas 1988: 203). Kaip matyti, serialo veikėjai, *Tamsta* vartoja tiek su formaliu, tiek su neformaliu įvardžiu/veiksmažodžiu priklausomai nuo situacijos ir poreikio išlaikyti pagarbų atstumą ar pereiti į neformalų, bet įžeidžiamą stilių.

Kitaip nei ankstyvajame danų televizijos seriale, lietuviškuose nepažįstamųjų pokalbiuose pasitaikė vos vienas formaliojo kreipinio *ponas* pavartojimas. Kaip minėta, nuo sovietų okupacijos pradžios šis kreipinys buvo oficialiai uždraustas, tad gali būti, kad viešai kalbant jo vengta ir tikrovėje, ir ypač sovietinėse tos tikrovės reprezentacijose; artimiausiu *pono* atitikmeniu veikiausiai tapo *Tamsta*. (15) epizode „nusipirktais“ jaunikis Albertas pavartoja šį kreipinį, kai jam į rankas pakliūva dokumentas, kuriame teigiama, kad jo būsimoji žmona Romana laukiasi. Mėgindamas apginti savo reputaciją nuo Sauliaus, Prano ir Petro kaltinimų suvedžiojus merginą, Albertas kreipiasi į juos formaliuoju grupiniu įvardijimu *ponai*. Serialo ir apskritai sovietiniame kontekste šis kreipinys gali turėti ir kiek ironišką, neigiamą atspalvį:

15) *Albertas: Provokacija, ponai, provokacija.*

Apibendrinant galima pasakyti, kad tirtose medžiagoje kalbėtojai naudoja įvairių kreipinių kalbėdami su nepažįstamaisiais. Kaip ir daniškame seriale, iš esmės čia vyrauja formalus pokalbio stilius, išskyrus kelias situacijas, kai neformalioji forma pasirenkama dėl specifinių komunikacinių aplinkybių.

7.2. XXI a. 2 dešimtmetis: lietuviai ir toliau formalūs

Kreipinių vartojimas pokalbiuose tarp nepažįstamųjų lietuviškame TV seriale „Giminės. Gyvenimas tęsiasi 3“ (2017) mūsų tyrime suteikia, ko gero, daugiausia medžiagos visuomenės raidos interpretacijoms. Palyginti su gretinama Danijos medžiaga, lietuviškoji nerodo tokių neformalėjimo (ir demokratėjimo) polinkių, kokie fiksuoti danų dabartiniame seriale. Priešingai, dabartinio laikotarpio viešosios erdvės reprezentacija Lietuvoje labiau primena ankstyvuosius abiejų bendruomenių raidos etapus („Ka‘ De li‘ østers?“ (1967) ir „Petraičių šeimoje“ (1970, 1971).

„Giminių“ dialoguose kalbėtojai dažniausiai naudoja formaliąją formą *Jūs* (arba II asmens veiksmažodžio daugiskaitą). Matyti, kad lietuviai vis dar įpratę išlaikyti formalų toną kalbėdami su nepažįstamais pašnekovais, nepaisant jų socialinio statuso, lyties, amžiaus ar kitų sociolingvistinių kintamųjų. Pavyzdžiui, restorano klientė, vidutinio amžiaus organizacijos

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

pabėgėliams remti koordinatorė Vilūnė ir vyresnio amžiaus restorano šeimininkė Milda renkasi formalų stilių:

16) **Milda:** *Sėskitės. Tuoj atnešiu.*

Vilūnė: *Ačiū. Sakykit, o iš kur jūs avienos imat?*

Netrukus sužinome, kad Vilūnė vaikystėje buvo šeimininkės įdukros Emilijos geriausia draugė, tačiau praėjus kelioms dešimtims metų Milda Vilūnės neatpažino ir kalbėjosi su ja kaip su nepažįstamąja. Net ir po šio atradimo pokalbis toliau išlieka formalus. (17) iliustracijoje Milda pasakoja, kodėl Emilija neturi vaikų. Moteris pamini įdukros vyrą, nurodydama į jį žodžiu *ponas* ir pavarde.

17) **Milda:** *Ne, nedavė Dievulis. O gal patys nenori. O gal dėl to, kad **ponas Leodanskas** šiek tiek vyrėlesnis. Atvirai pasakius, mes su vyru dėl to stengiamės nelįsti jiems į panages.*

Vilūnė: *O, sakykite, **ponas Liaudanskas** kartais ne Ramojus?*

Milda: *Ramojus. O **Jūs** jį pažįstate?*

Vartodamos mandagiuosius kreipinius, pašnekovės išlaiko atstumą ir formalų santykį. Pastebėtina, kad pasitikslindama dėl aptariamo žmogaus Vilūnė mandagiai pakartoja Mildos pasirinktą priedelį *ponas*, nors įtaria, kad tai bus buvęs jos vyras verslininkas Ramojus Liaudanskas. Taigi viso pokalbio metu, net ir keičiantis aplinkybėms išlaikomas tas pats formalaus bendravimo stilius.

Kitos komunikacinės situacijos rodo tuos pačius polinkius, nes nuotolis tarp nepažįstamųjų išreiškiamas naudojant formaliuosius kreipinius ir atitinkamas veiksmažodžių formas. Matyti, kad siekdami išsaugoti adresato įvaizdį, lietuviai linkę naudoti formaliąsias formas. Išlaikoma socialinė simetrija, tačiau priešingai neformaliai stiliui, būdingam danų komunikacijai seriale „Bedrag“ (2016), lietuviai dažniau naudoja negatyvųjų mandagumą. Tai matyti ir (18) pavyzdyje, kur Vilūnė formaliai kreipiasi į panašaus amžiaus miestelio merės patarėją Edvardą. Įdomu tai, kad netrukus iš pašnekovo moteris sulaukia pasiūlymo kreiptis vienas į kitą *tu*:

18) **Vilūnė:** *Kodėl mane čia atvežėt?*

Edvardas: *Gal galime sakyti vienas kitam „tu“?*

Vilūnė: *Nežinau, galim, jeigu **manote**, kad taip geriau.*

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

Galima teigti, kad šis „Giminių“ epizodas duoda užuominų į neformalėjimo potencialą. Lygiai kaip Girčienės aptartose viešosios erdvės diskusijose apie kreipinius, čia matome eksplicitišką siūlymą keisti formalumo laipsnį ir pereiti prie *tu*. Vilūnei pasiūlymą priėmus, tonas pasidaro laisvesnis, pradedamas vartoti neformalusis įvardis *tu* ir atitinkama veiksmožodžio forma:

19) Vilūnė: *Tai mes čia dabar saulėlydžio lauksim, kad tą peizažą pamatytime?*

Edvardas: *Nebūtinai. Kaip pageidausi. Aš tave galiu atvežt, bet kada.*

Vilūnė: *Na ačiū. Esi labai paslaugus žmogus.*

Iš pasirenkamos neformalios adresato formos galima spėti, kad Edvardas nori užmegzti artimesnį ryšį su pašnekove. Tą galima matyti ir iš (19) epizode pateikiamų aplinkybių, nes Edvardas Vilūnę atsivežė apžiūrėti pabėgėlių būstui numatyto sklypo gražiam peizaže. Literatūroje teigiama, kad iniciatyvos pakeisti santykį su pašnekovu dažniausiai imasi žmogus, užimantis aukštesnę padėtį hierarchijoje (Jensen, Kragh, Strudsholm 2016: 135), vadinasi, Edvardo pasiūlymas gali būti ir galios apraiška. Pašnekovui atsisakius, simbolinė asimetrija gali dar labiau išryškėti, tačiau, kaip minėta, Vilūnės ir Edvardo atveju taip nenutinka.

Šiame seriale vartojami įvairūs lietuvių kalbos adresato įvardijimai ir kreipiniai. Vienas iš dažniausių – *ponas/ponia/panelė*, pažymintis formalų stilių ir socialinį atstumą. Prireikus, atstumas dar padidinamas metakalbiškai. Tokią situaciją matome epizode (20), kur Mildos įdukra Emilija Liaudanskė¹⁷ kalbasi su kunigo ekonomu Marija. Dialogas vyksta klebonijoje, Emilijai laukiant suplanuoto susitikimo su kunigu Dariumi:

20) Emilija: *Panele, panele, Jūs girdit mane?*

Marija: *Ponia Liaudanske, Jūs turėtumėte žinoti, kad aš esu ne panelė, o sesuo Marija, kunigo ekonomė.*

Marija jaučiasi įžeista, kad Emilija pavartojo klaidingą kreipinį, nepaisant to, kad pokalbio stilius buvo formalus. Ji pataiso Emiliją ir taip sukuriama dar didesnis nuotolis tarp pašnekovių. Galima spėti, kad šią reakciją išprovokavo neigiami jausmai pašnekovei. Vėliau dialoge matome, kad Emilija taip pat parodo susierzinimą pridėdama senesnių laikų asociaciją keliantį *Tamsta*:

¹⁷ Atkreiptinas dėmesys, kad serialo veikėjos pavardės forma nurodo į tam tikrą demokratėjimo, emancipacijos polinkį – pavarde Liaudanskė nežymimas vedybinis statusas. Vis dėlto bendrojo formalaus nepažįstamųjų bendravimo stiliaus tai nekeičia.

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

21) *Emilija: Tamsta sesuo Marija, ar pranešėt kunigui Dariui, kad mes atvykome?*

Įdomu, kad čia, net ir kilus nedideliame konfliktui, nepereinama į neformalų toną kaip anksčiau aptartuose „Petraičių šeimos“ epizoduose. Veikiausiai tą lemia komunikacinės erdvės skirtumai: namų aplinka vs viešoji erdvė. Kituose šio serialo pokalbiuose tarp nepažįstamųjų taip pat išlaikomas formalumas ir socialinis atstumas; pašnekovų statusas ar kiti sociolingvistiniai kintamieji neturi įtakos kreipinių pasirinkimui.

8. Apibendrinimas ir išvados

Tyrimo rezultatai atskleidžia skirtingą danų ir lietuvių bendruomenių ir kalbos formalumo raiškos raidą. XX a. 7–8 dešimtmečių komunikaciją atspindinčiuose serialuose esama panašaus polinkio pirmenybę teikti formaliajai adresato raiškai, tačiau danų atveju kai kurios komunikacinės situacijos jau rodo stiliaus kaitos užuomazgas. Kreipinių vartoseną 1967 m. daniškuose serialuose yra formali, bet pokalbiuose tarp kolegų tam tikrą dalį kreipinių jau sudaro neformalusis „du“. Lietuvių to meto serialuose neformalios raiškos pasitaiko tik buitinėse konfliktinėse situacijose arba neformalumas konstruojamas kaip sovietinė socialinė kritika vakarietiško individualizmui; kitais atvejais tiek nepažįstami, tiek šiek tiek pažįstami pašnekovai lietuviai taip pat bendrauja formaliai. Perėjimo prie neformalesnio bendravimo stiliaus lietuvių ankstyvuosiuose serialuose nepastebėta.

XXI a. pradžios pokalbius reprezentuojančiuose serialuose skirtumas tarp tirtųjų bendruomenių darosi dar ryškesnis. Danų kalboje kreipinys *du* dominuoja, o štai lietuviai ir toliau išlaiko formalųjį stilių ir dažniausiai renkasi formaliuosius kreipinius. Adresato raiška daniškuose nepažįstamųjų dialoguose iš 2016 m. TV serialų rodo, kad veikėjai netujina pašnekovų tik išimtinėmis sociolingvistinėmis aplinkybėmis, kai komunikacinė situacija reikalauja itin aukšto formalumo laipsnio. Visais kitais atvejais bendraujama neformaliai. Lietuviškuose 2017 m. neformalėjimo nematyti: čia kreipimosi stilius išlikęs beveik toks pats kaip senuosiuose daniškuose (1967) ir lietuviškuose (1970, 1971) TV serialuose. Pašnekovų santykiai dažniausiai apibrėžiami kaip formalūs. Be to, daniškuose 2016 m. dialoguose rasta mažiau skirtingų kreipinių formų nei 1967 m.: šiandien danai kreipdamiesi į pašnekovą renkasi vardą, o tai yra itin neformalios vartosenos standartas. Taigi, galima sakyti, danų vartoseną yra tapusi ir gerokai didesnio neformalumo laipsnio, ir vienalytiškesnė – kas reikštų, kad viešosios komunikacijos normos pokytis yra įvykęs. Lietuviškų kreipinių vartoseną 2017 m. tebėra įvairuojanti, lietuviai ir

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

toliau vartoja daugumą tradicinių formaliųjų kreipinių kaip *ponas/ponia/panelė* ar *Tamsta*, kreipinyje įvardijamas adresato vardas ir pavardė. Neformalieji įvardžiai, kurių fiksuota situacijose tarp kolegų, neretai yra ne solidarumo, o galios ir hierarchiško santykio požymis.

Kaip minėjome pradžioje, pasirinkus tyrimui televizijos serialus, rezultatų negalima apibendrinti kaip visos visuomenės raidos. Televizijos serialai tėra fiktyvios situacijos, neabejotinai atspindinčios realų žmonių elgesį, bet nebūtinai jam visiškai tapačios. Kita vertus, neišeitų atmesti, kad TV serialai reprezentuoja kasdienę konkrečiam visuomenės laikotarpiui būdingą komunikaciją. Tyrime nustatytas polinkis toks akivaizdus, kad vargu ar bus klaidinga teigti, kad ilgainiui danų pokalbiai tapo mažiau formalūs, kad danų viešojoje komunikacijoje pabrėžiamas pašnekovų lygiavertiškumas, nedemonstruojamas socialinio statuso skirtumas. Lietuvių bendravimas vis dar išlieka galėtinai formalus. Panašu, kad XXI a. 2 dešimtmečio lietuvių stiliaus pasirinkimo strategijos atitinka tas, kurias danai naudojo XX a. 7 dešimtmetyje, vakarietiškos vėlyvosios modernybės pradžioje. Manytina, kad tam turėjo įtakos istorinės priežastys. Laikotarpiu, kai Vakarų pasaulyje plito solidarumo ir demokratijos idėjos, kai keitėsi vakariečių visuomeniniai santykiai, lietuviai vis dar gyveno hierarchija ir galia pagrįstoje aplinkoje.

Lyginant lietuviškos viešosios erdvės raidą pagal kitus kalbinius požymius, fiksuojami reikšmingi pokyčiai neformalėjimo link palyginti su sovietmečio vartosena; tokį polinkį patvirtina ir mūsų tyrimas. Vis dėlto mūsų tyrimas rodo, kad reikšmingi sovietinio ir dabartinio laikotarpio lietuvių viešosios komunikacijos skirtumai palyginti su danų bendruomenės raida gali būti tik vienas iš raidos etapų. Kol kas panašu, kad lietuviškas viešosios erdvės demokratiškumas ir neformalumas nėra pasiekęs tokio laipsnio kaip Danijoje, ypač jei *tu* laikysime paties didžiausio, sąmoningai parenkamo neformalumo rodikliu. Lietuviams ir toliau esama poreikio išlaikyti socialinį atstumą (ar ir galią) kai kuriuose (rimtuose, formaliais laikomuose) viešuosiuose kontekstuose, tačiau neatmestina, kad nuo 1990 m. prasidėjęs lietuvių viešosios komunikacijos neformalėjimo procesas dar nėra baigtas. Vienas iš to požymių būtų šiandieninio verslo (pirmiausia, vykdomo skaitmeninėse terpėse ir reklamoje) (rašytinė) komunikacija su klientais, pasitelkianti neformaliąją kreipinių raišką. Internetas apskritai minimizuoja autoritetą (visi dalyvauja iš principo lygiomis sąlygomis; statusas, kurį žmogus turi už interneto ribų, čia nebūtinai svarbus), tai gerokai privatesnė už tradicines medijas erdvė. Tyrėjai pastebi, kad skaitmeninė viešoji komunikacija, pavyzdžiui, politinės diskusijos būna aršesnės, mažiau paisoma socialinių pagarbos ir mandagumo

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

normų (Lauridsen, Olesen 2018: 144–146). Kaip tai pakeis ateities mūsų komunikacijos normas, jau naujų tyrimų tema.

9. Literatūra ir šaltiniai

9.1. Šaltiniai

Bedrag – August, Anders Frithiof, Gram, Jeppe Gjervig, Mosholt Jannik Tai (scenarijaus autoriai), Fly, Per (režisierius). (2016–2019). *Bedrag* [Televizijos serialas, 10 serijų]. Danija: Danmarks Radio (<https://www.dr.dk/tv/se/bedrag/bedrag-i/bedrag-1-10>).

Giminės. Gyvenimas tęsiasi 3 – Vosylius, Saulius (režisierius). (2017). *Giminės. Gyvenimas tęsiasi 3* [Televizijos serialas, 12 serijų]. Lietuva: LRT (<https://www.lrt.lt/mediateka>)

Ka' De li' østers? – Christensen, Bent, Panduro, Leif (scenarijaus autoriai), Langberg, Ebbe (režisierius). (1967). *Ka' De li' østers?* [Televizijos serialas, 6 serijos]. Danija: Danmarks Radio (<https://www.dr.dk/bonanza/serie/166/ka>).

Petraičių šeimoje – Dauguvietytė, Galina, Bagdonavičius, Kazys (scenarijaus autoriai), Dauguvietytė, Galina (režisierė). (1964–1971). *Petraičių šeimoje* [Televizijos serialas, 8 sezonai]. Lietuva: LTV (<https://www.lrt.lt/mediateka>).

TNS Gallup, 1955: *Skal vi alle sige „du“ til hinanden?* Dansk Gallup institut. Prieiga internete: <http://www2.tns-gallup.dk/tns_gallup/ugens_gallup/tekst/ug_1955_22.pdf>. (žiūrėta 2018-03-15).

TNS Gallup, 1969: *„De“ eller „Du“?* Dansk Gallup institut. Prieiga internete: <http://www2.tns-gallup.dk/tns_gallup/ugens_gallup/tekst/ug_1969_45.pdf>. (žiūrėta 2018-03-15).

9.2. Literatūra

Aleksandravičiūtė, Skaistė, Vaicekauskienė Loreta, 2012: Juokai juokais, bet šiandien juokiamės daugiau ir kitaip: juokas kaip TV ir radijo diskurso bruožas 1960–2010 metais. *Darbai ir dienos* 58, 283–295.

Andersen, Bjørn, 2011: *En undersøgelse af danskernes anvendelse af tiltalepronominerne "du" og "De" i 1993-95 og 2009*. Magistro darbas. Kopenhagos universitetas.

Andersen, Bjørn, 2015: *Du og De. Hilseformer & høflighed*. Sud. Gerda Thastum Leffers. København: Modersmål-Selskabet, 93–111.

Bauman, Zygmunt, 1993: *A Postmodern Revolution*, Janina Frenzel-Zagorska (ed.) *One-Party State to Democracy: Transition in Eastern Europe*. Amsterdam: Rodopi.

Beck, Ulrich, 1992: *Risk Society: Towards a New Modernity*. London and New York: Sage.

Berger, Arthur Asa, 1987: *Television in Society*. New Brunswick and Oxford: Transaction Books.

Braun, Friederike, 1988: *Terms of Address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures*. Berlin: Mouton de Gruyter.

- Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.
- Brown, Penelope, Stephen C. Levinson, 1987: *Politeness – Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Brown, Roger, Albert Gilman, 1960: The Pronouns of Power and Solidarity. I T.A. Sebeok (ed.), *Style in Language*, MIT Press, 253–276.
- Clyne, Michael, Catrin Norrby, Jane Warren, 2009: *Language and human relations – styles of address in contemporary language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dobržinskienė, Rasa, 2010: Adresanto ir adresato santykių raiška televizijos reklamose. *Filologija* 15, 14–27.
- Čičirkaitė, Ramunė, 2017: Tarties standartas žiniasklaidoje: koks jis ir kaip pakito? *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*. Sud. Loreta Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 259–276.
- Forsman, Michael, 2011: *Lokalradio och kommersiell radio 1975–2010. En mediehistorisk studie av produktion och konkurrens*. Stockholm: Stockholm Universitet.
- Frimann, Søren, Christian Jantzen, 2010: *På tanken: Kultur som poetik. Qualitative Studies*, 1(1). Institut for Kommunikation, Aalborg Universitet, 48–74.
- Giddens, Anthony, 1991: *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity.
- Girčienė, Jurgita, Asta Kupčinskaitė-Ryklienė, 2005: Kreipimosi į adresatą būdai reklamoje. *Kalbos kultūra* 78, 220–230.
- Girčienė, Jurgita, 2017: Adresato įvardijimo perversmas žiniasklaidoje. *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*. Sud. Loreta Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 191–214.
- Goffman, Erving, 1967: *Interaction ritual: essays on face-to-face behavior*. London, Penguin books.
- Gorham, Michael S., 2014: *After Newspeak: Language Culture and Politics in Russia from Gorbachev to Putin*. New York: Cornell University Press.
- Grondelaers, Stefan, Tore Kristiansen, 2013: On the need to access deep evaluations when searching for the motor of standard language change. Tore Kristiansen, Stefan Grondelaers (eds.). *Language (De)standardisation in Late Modern Europe: Experimental Studies*. Oslo: Novus, 9–52.
- Hansen, Maj-Britt Mosegaard, 1998: *Sproglig høflighed*. RIDS, nr 143. Københavns Universitet, 3–31.
- Hilbig, Inga, 2009: *Lietuvių ir anglų lingvistinis mandagumas: prašymai*. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas.
- Jensen, Skafta Eva, Kirsten A. Jeppesen Kragh, Erling Strudsholm, 2016: Åbninger og lukninger i e-mailkorrespondance på fire sprog. *Globe: A Journal of Language, Culture and Communication*. Bind 1, 119–139.

- Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.
- Jensen, Steven L.B., Thomas Ekman Jørgensen, 2008: *1968 - og det der fulgte – studenteroprørets forudsætninger og konsekvenser*. København: Gyldendal.
- Kareniauskaitė, Monika, 2011: *S. Stoma kaip lietuviškosios postmodernybės testas*. Prieiga internetu <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/mkareniauskaite-sstoma-kaip-lietuviskosios-postmodernybes-testas.d?id=51114169> (žiūrėta 2019-11-25).
- Lauridsen, Palle Schantz, Mogens Olesen, 2018: Offentligheder. Palle Schantz Lauridsen, Erik Svendsen (red.) *Medieteorii*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 130–152.
- Moore, Shaun, 2000: *Media and everyday life in modern society*. Edinburgh: Edinburgh University.
- Nevinskaitė, Laima, 2017a: Žiniasklaidos kalbėtojai ir viešojo kalbėjimo kaita. *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*. Sud. Loreta Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 159–190.
- Nevinskaitė, Laima, 2017b: Kova už žodį. Persidengimų ir pertraukimų kaita. *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*. Sud. Loreta Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai, 239–258.
- Norkus, Zenonas, 2014: *Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmojoje ir Antrojoje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu*. Vilnius: Aukso žuvis.
- Novopašainaitė, Indrė, 2019: Sovietinis aprangos kodas. Moterų drabužių kultūra sovietų Lietuvoje XX a. septintame aštuntame dešimtmetyje. *Naujasis Židinys-Aidai* 5, 23–30.
- Olesen, Mogens, 2018: Medier som miljø: Medium theory og medieøkologi. Palle Schantz Lauridsen, Erik Svendsen (red.) *Medieteorii*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 66–87.
- Pečiulis, Žygintas, 2007: *Iki ir po televizijos: Žvilgsnis į XX amžiaus audiovizualinės masinės komunikacijos fenomeną*. Kaunas: Versus aureus.
- Pečiulis, Žygintas, 2013: Sovietinės televizijos diskurso daugialypumas: oficialumo ir nuoširdumo drama. *Informacijos mokslai* 63, 113–128.
- Petrošiūtė, Zoja, 2014: Parlamentinio diskurso analizė: kreipimosi raiškos kaita. *Parlamento studijos* 17, 39–64.
- Rosinas, Albertas, 1988: *Baltų kalbų įvardžiai*. Vilnius: Mokslas.
- Rosinas, Albertas, 1996: *Lietuvių bendrinės kalbos įvardžiai*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Scannell, Paddy, 1996: *Radio, television & modern life*. Cambridge: Blackwell.
- Schoroškaitė, Vilija, 2018: *Skal vi ikke være dus? Formalitet som udtryk for høflighed på dansk og litauisk over tid*. Bakalauro darbas. Vilniaus universitetas.
- Svendsen, Erik, 2018: Mediehistorie. Palle Schantz Lauridsen, Erik Svendsen (red.) *Medieteorii*. Frederiksberg: Samfundslitteratur, 88–109.

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

Švarplys, Andrius, 2013: Who is telling it to whom? Economical, political, and cultural conditions for national narrative in after-post-communist Lithuania. *Darbai ir dienos* 60, 265–280.

Tamaševičius, Giedrius, 2017: Neformalioji leksika eteryje, arba kuo toliau į mišką. *Lietuvių kalbos idealai: kaip keitėsi geriausias kalbos idėja*. Sud. Loreta Vaicekauskienė. Vilnius: Naujasis židinys-Aidai, 213–235.

Thomas, Jenny, 2013: *Meaning in Interaction: an Introduction to Pragmatics*. Routledge, New York.

Vaicekauskienė, Loreta, 2013: Kai juokas tikras, bet netikra tikrovė. Diskurso juoko ideologizavimas TV ir radijo eteryje 1960–2010. *Naujasis Židinys* 8, 564–571.

Vaiseta, Tomas, 2014: *Nuobodulio visuomenė: Kasdienybė ir ideologija vėlyvuosiu sovietmečiu (1964–1984)*. Vilnius: Naujasis Židinys-Aidai.

Warren, Jane, 2006: Address pronouns in French: Variation within and outside the workplace. *Australian Review of Applied Linguistics* 29/2, 16.1–16.17.

Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų

Vilija Schoroškaitė, Loreta Vaicekauskienė

Santrauka

Teorinė tyrimo idėja yra pažiūrėti, kaip Vakaruose (Skandinavijoje) nuo 7 dešimtmečio skleistos lygiavertiškumo ir solidarumo idėjos paveikė danų viešosios komunikacijos normas ir kokių skirtumų esama lietuvių viešojo kalbėjimo raidoje, kur modernybei natūraliai plėtotis pagrečiui su Vakarų bendrija nebuvo sąlygų. Lyginant danų ir lietuvių TV serialų kalbą siekiama išsiaiškinti, ar laikui bėgant TV serialų reprezentuojamuose nepažįstamųjų pokalbiuose mažėja kreipiniais pažymimo formalumo, kiek sinchroniškai vyksta šis procesas ir ar kalbos raida atskleidžia Lietuvos ir Danijos visuomenės iš platesnės modernėjimo ir demokratėjimo perspektyvos. Pagrindinis tyrimas apima beveik šešių paskutinių dešimtmečių laikotarpį ir analizuoja pašnekovų pasirenkamo stiliaus formalumo laipsnį per adresato įvardijimus, arba kreipinius *tu* ir *Jūs* Lietuvos ir Danijos XX a. 7–8 dešimtmečio ir XXI a. 2 dešimtmečio TV serialų dialoguose tarp nepažįstamųjų. Daniški pokalbiai atrinkti iš serialų „Ka' De li' østers?“ (1967) ir „Bedrag“ (2016–

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

2019), o lietuviška medžiaga rinkta iš serialų „Petraičių šeimoje“ (1964–1972) ir „Giminės. Gyvenimas tęsiasi 3“ (2017). Tyrimo rezultatai atskleidžia skirtingą danų ir lietuvių bendruomenių ir kalbos formalumo raiškos raidą. Ilgainiui danų pokalbiai tapo mažiau formalūs, danų viešojoje komunikacijoje pabrėžiamas pašnekovų lygiavertiškumas, nedemonstruojami socialinio statuso skirtumai. Lietuvių bendravimas vis dar išlieka ganėtinai formalus – XXI a. antrojo dešimtmečio lietuvių stiliaus pasirinkimo strategijos atitinka tas, kurias danai naudojo XX a. 7 dešimtmetyje, vakarietiškos vėlyvosios modernybės pradžioje. Vis dėlto galima daryti prielaidą, kad lietuvių viešosios komunikacijos neformalėjimo procesas dar nėra baigtas.

Forms of address in TV series from the 1960s to the present day as part of informalisation processes of late modern Lithuanian and Danish societies

Vilija Schoroškaitė, Loreta Vaickauskienė

Summary

By focusing on public communication, the current study aims to investigate how the concepts of solidarity and equality have influenced the norms of public communication in the West (Scandinavia) and what differences can be found in the context of Lithuania, where the late modernity did not follow the same patterns as in Western societies. This comparative study takes a diachronic approach to the use of the pronouns *du/De* and *tu/Jūs* and other address forms in Danish and Lithuanian. We examine these forms in view of democratization processes and the decreasing level of formality in the two societies. The question in focus is how address forms are used in Lithuanian and Danish dialogues in TV-series, which represent everyday communication between strangers in the second half of the 20th century and the 21st century. The empirical data for the research consists of two Danish series "Ka' De li' østers?" (1967) and "Bedrag" (2016-2019), as well as two Lithuanian TV-series "Petraičių šeimoje" (1964-1972) and "Giminės. Gyvenimas tęsiasi 3" (2017). The study covers almost six last decades and analyzes different forms of address that speakers use to meet the appropriate level of formality in daily conversations. The results have revealed significant differences in the development of Lithuanian and Danish societies and formal communication. The data indicates that Danish dialogues have become less

Schoroškaitė, V., L. Vaicekauskienė. 2019. Gal galime sakyti vienas kitam TU? Visuomenės neformalėjimo atspindžiai Danijos ir Lietuvos televizijų serialuose nuo 7 dešimtmečio iki šių dienų. *Taikomoji kalbotyra*, 12: 259–291, www.taikomojikalbotyra.lt.

formal over time, public communication emphasizes equality of interlocutors and does not mark differences in social status. Communication between Lithuanians remains formal; the results suggest that the choice of strategies in Lithuanian dialogues between strangers correspond to those used by Danes in the second half of the 20th century. However, it may be assumed that the process of informalisation in Lithuanian public communication is still in progress.

Keywords: *forms of address; public communication; language change; development of broadcast media; informalisation; late modernity*

Įteikta 2019 m. gruodžio mėn.